

Şehzade-Sultan Bağlamında Klasik Dönem Osmanlı Saltanat Verasetinde Gücün Esas Alınması ve Kadın Soy Çizgisinin İskat Edilmesi

Basing the Power at the Inheritance of the Ottoman Sultanate in the Classical Period and Abolishing the Female Ancestry Line within the Context of Shahzade-Sultan

Yrd. Doç. Dr. Funda ACAR
(ORCID: 0000-0002-5454-6389)
Erciyes Üniversitesi - Kayseri

Öz: Bu çalışma klasik dönem (1300-1600) Osmanlı saltanat verasetine padişah oğulları ve kızları açısından bakışı ele almaktadır. Genel anlamda devlet ve siyasetin güç ile gücün de erkek ile özdeşleşmesi zamanın zorlayıcı şartlarıyla birleşince saltanat verasetinde erkek egemen bir anlayış hâkim olmuştur. Osmanlı özelinde ise tahtın erkek soy çizgisine miras kalması şeklinde tezahür eden bir siyasal geleneğe dönüşen bu anlayış, bahsi geçen özdeşleşme ve zamanın zorlayıcı etkisi gibi pek çok etken tarafından şekillendirilse de ana rengini kültür ve inanç sisteminden almıştır. Evlenen kızların ve onların çocuklarının aile dışından, başka bir ifadeyle karşı aileden kabul edilmesi ve kızların baba malından haklarını çeyiz olarak alması, bu anlayışa rengini veren kültürel öğeler olmuştur. İslamiyet'in algılanma ve yorumlanma biçimi olan din anlayışı çerçevesinde hilafetin imametle özdeş kabul edilmesi ve imamet için erkek olma şartının getirilmesi de klasik dönem Osmanlı saltanat verasetine rengini veren temel dinî motifler olarak ön plana çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Şehzade, Sultan, Saltanat, Güç.

Abstract: This study includes the point of view of the sultan's sons and daughters to the inheritance at the Ottoman sultanate in the classical period (1300-1600). In general meaning, the males dominance understanding became a rule at the sultanate inheritance when the coercive conditions of the time combined with the strength of the politics and state, and also the identification of the strength with the male. In the Ottoman case, this understanding which turned into a political tradition that manifested itself as the inheritance of the throne to the male ancestry took its main color from culture and belief system even if it has been shaped by many factors, such as the identification of betting and the compelling effect of time. The married daughters and their children from the outside family, in other words, by the acceptance from the opposite family, and the daughters taking their rights as a dowry from their father's property have become item that give the color to this understanding. In the framework of the understanding of religion, which is a form of perception and interpretation of Islam, the accepting caliphate as the imitation of the imamate and putting the condition of being male to the imamate came into prominence as the main religious motifs that give its color to the classical period Ottoman sultanate inheritance.

Keywords: Ottoman, Shahzade, Sultan, Sultanate, strength.

Giriş

1. Kavramlar

Süryânice “iktidar, iktidar sahibi” anlamlarına gelen *sultânâ* kelimesinden alındığı ileri sürülen¹ *sultan* kelimesi, Arapça “karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak” manasına gelen *selâta* mastarından türetilen bir sıfattır. “Hüccet, delil, kahr, satvet ve bu sayılanlara sahip olan kimse” anlamlarına gelen kelime, bu sözlük anlamlarıyla birçok ayette ve “yönetici, hükümdar” anlamlarıyla da birçok hadiste geçmektedir.² Buradan hareketle sultan kelimesinin Asr-ı Saâdet’ten itibaren “yönetici, hükümdar, devlet başkanı” anlamında kullanıldığı ve siyasî-idarî manada bir unvan olarak ilk kez Abbâsî halifesi Harun Reşîd (786-809) tarafından veziri Cafer b. Yahyâ el-Bermekî’ye verildiği kabul edilmektedir.³ Sultan unvanı bundan sonra Gazneliler, Büveyhîler ve Fâtımîler gibi büyük devletlerin kullandıkları bir lakap olmuş, arkasından da Selçuklular zamanında bir İslam hükümdarının erişebileceği en yüksek unvan anlamını kazanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra Hârizmşahlar, Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîler tarafından tam bir siyasî istiklali ifade etmekte kullanılan sultan unvanı, XIII-XV. asırlarda Memlük sultanlarının sonrasında ise Osmanlı sultanlarının unvanı olmuştur.⁴

Sultan kelimesinin, müstakil bir hükümdarın unvanı olarak kavramsal bir anlam kazanması ve aynı anda sultan unvanını kullanan birden fazla Müslüman hükümdarın bulunması, sonuçta bazı nazariyelerin ileri sürülmesini sağlayan hukukî bir mesnet bulma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Mâverdî nisbesiyle meşhur olan Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.1058) ile başlayan bu mesnet bulma sürecinde Halil ez-Zâhirî tarafından ileri sürülen ve Memlük sarayında bulunan halifenin sultan unvanını tevcih hakkına sahip olduğu şeklinde ifade edilen nazariye genel kabul görmüş⁵ ve Memlük Devleti’nin yıkılışına kadar Müslüman hükümdarlar manevî otorite olarak kabul ettikleri halifeden bu unvanı alarak siyasî hâkimiyetlerini kuvvetlendirmişlerdir.

Kuruluş aşamasından itibaren Osmanlı beyleri/padişahları müstakil bir hükümdar olarak dâhilde ve hariçte sultan unvanıyla anılmışlardır. Bu bağlamda Ortaçağ’ın en büyük Müslüman seyyahı olarak bilinen İbn Battûta (ö.1368-69)’nın meşhur seyahatnamesinde Orhan Bey (1324-1362)’in sultan olarak anılması⁶ ve Osmanlı padişahlarının yaptırdıkları cami ve türbe kitabelerinde sultan tabirinin kullanılması⁷ padişahların hükümdarlığına delâlet eden tarihi karineler olmuştur. Ancak Osmanlı padişahlarının Orhan Bey’den itibaren kitabelerinde ve namlarına yazılmış eserlerde, I. Murad (1362-1389)’dan itibaren de sikkelerde sultan unvanını kullanmaları⁸, beyliğin siyasî varlığının manevî otorite kabul edilen halife tarafından onandığı anlamına gelmemektedir. Kaynaklar beylik döneminden itibaren sultan unvanının kullanıldığı noktada birleşirken, Müslüman hükümdarlara sultan unvanını tevcih hakkına sahip olan Abbâsî halifesinden bu unvanın ne zaman alındığı hatta alınıp-alınmadığı noktasında farklı

¹ J. H. Kramers, “Sultan”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C. 11, İstanbul 1961, s. 24.

² Mustafa Öztürk, “Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 37, İstanbul 2009, s. 495.

³ Osman Gazi Özgüdenli, “Sultan”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 496; Kramers, agm, s. 25.

⁴ Kramers, agm, s. 25-26.

⁵ Kramers, agm, s. 26.

⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî, *Tuhfetu’n-Nuzzâr fi Garâibi’l-Emsâr ve Acaibi’l-Esfâr*, Tah., Mahmud Abdü’l-Mün’im Uryan, Dâru İhyâi’l-Ulûm, C. 1, Beyrut 1992, s. 315.

⁷ Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 230-231.

⁸ Kramers, Osmanlı sikkelerinde ilk kez sultan unvanının Orhan Bey, Uzunçarşılı ise I. Murad zamanında kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. Kramers, agm, s. 27; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 231.

rivayetler içermektedirler. Osmanlı tarihçileri I. Bayezid (1389-1403)⁹'in Niğbolu zaferi üzerine Memlûk sultanının müsaadesiyle halifeden sultan unvanının alındığını yazarken, Memlûklü tarihçisi olarak bilinen İbn İyâs¹⁰ (ö.1524 ?), II. Bayezid (1481-1512)'in sultan olarak tanınması hakkında Memlûk sultanı Kayıtbay (1468-1496)'ın Osmanlı padişahına bir müracaatının¹¹ bulunduğunu zikretmektedir.¹² Memlûklerle mücadele eden Dulkadiroğlu Alâuddevle Bey'e yardım edilmemesini isteyen ve II. Bayezid tarafından reddedilen¹³ bu siyasî amaçlı teklif¹⁴ sonrasında Osmanlı padişahlarının halife tarafından verilen menşur ile değil de kılıçlarının hakkı ile sultan oldukları rahatlıkla söylenebilir.¹⁵

Güç ve otorite sahibi Müslüman devlet başkanı anlamıyla kavramsal bir nitelik kazanan ve bilinen bu anlamının haricinde XIII. yüzyıldan itibaren sûfî, ârif ve mutasavvıflar için de bir lakap olarak kullanılan¹⁶ sultan kelimesi, Osmanlı döneminde padişahlar, padişahların oğulları, kızları, valideleri ve aileleri için kullanılan bir kavram olmuştur. *Sultan Süleyman*¹⁷ şeklinde padişahlar, *Sultan Ahmed*¹⁸ şeklinde padişahların oğulları, *Mihrimah Sultan*¹⁹ şeklinde padişahların kızları, *Valide Sultan*²⁰ şeklinde padişahların anneleri ve *Rebia Sultan*²¹ şeklinde de padişahların kadınları için kullanılan²² ve bu özelliğiyle çok farklı kullanım şekline sahip olan kelime, hanedana mensup kişileri nitelendiren bir unvan özelliği kazanmıştır. Bunların haricinde valilik yapan şehzadeler için de *Çelebi Sultan*²³ şeklinde kullanılan kelimenin padişah ve şehzade isimlerinin önünde bulunması hem güç ve otoriteyle doğrudan bağlantısını hem de kelimenin yabancı menşeiini ortaya koymaktadır. Zira kelimenin halk dilindeki gerçek manası “prenses”tir.²⁴ Bu anlama binaen kelime, çalışmamızda padişahların kızlarına delalet eden gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

⁹ I. Bayezid'e Mısır hâkimi Hacı İbn Şa'bân tarafından gönderilen mektupta *سلطان الاسلام والمسلمين* şeklinde hitap edilmektedir. Bkz. Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşedât-ı Feridun Bey*, Takvimhane-i Âmire, C. I, İstanbul 1274, s. 116.

¹⁰ Rebülevvel 886/Mayıs 1481 tarihinde II. Mehmed'in vefatından bahseden İbn İyâs, onun hakkında *السلطان المعظم* tabirini kullanmaktadır. Bkz. İbn İyâs, *Bedâi'ü'z-Zuhûr fi Vekâi'i'd-Duhûr*, Yay. Haz. Muhammed Mustafa, C. III, Kahire 1429/2008, s. 181.

¹¹ Osmanlı tarihçisi Oruç Bey, 889/1484 tarihinde Memlûk elçisinin geldiğini doğrulamaktadır. Bkz. Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts., s. 132.

¹² İbn İyâs, *age*, s. 215.

¹³ İbn İyâs, *age*, s. 221.

¹⁴ Osmanlı koruması altında bulunan Alâuddevle Bey'in 1484'de Memlûk ordusunu mağlup etmesinin akabinde gecikmeli olarak II. Bayezid'in cülûsunu tebrik eden ve elindeki topraklarda hükümdar olduğunu tasdik eden sultanlık menşuruyla bir Memlûk elçisi gelmiştir. İki devlet arasındaki anlaşmazlığın sona erdirilmesini isteyen elçinin üstün bir devletin temsilcisi gibi yaptığı konuşma ve teklifler, II. Bayezid tarafından Memlûk Devleti'nin vesayetini zımnen kabul etme şeklinde değerlendirilerek iyi karşılanmamış ve aradaki düşmanlığı daha da arttırmıştır. Bkz. Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları I*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 29.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 230-233.

¹⁶ Kramers, *agm*, s. 27; Özgüdenli, *agm*, s. 497.

¹⁷ Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2009, s. 6.

¹⁸ Demirtaş, *agt*, s. 37.

¹⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No: 5959, v. 337a, 340a, 342a.

²⁰ Âlî, *age*, v. 252b.

²¹ Mehmet Topal, *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 22.

²² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 732.

²³ Demirtaş, *agt*, s. 507.

²⁴ Kramers, *agm*, s. 27.

Osmanlı padişahlarının erkek çocuklarına ilk dönemlerde paşa, emir, çelebi, sultan ve beylerbeyi²⁵, I. Mehmed (1413-1421)'den itibaren de şehzade unvanı verilmiştir. Farsça şâh (hükümdar) ile zâde (oğul) kelimelerinin birleşiminden meydana gelen ve tahfifen şehzade şeklini alan kelime, Osmanlı padişahlarının haseki, ikbal ve odalıklardan doğan²⁶ erkek çocuklarını ifade eden bir kavram niteliğini haizdir.

Osmanlı padişahlarının kızları için de kuruluş sürecinde Anadolu Selçuklu sultanlarının kızları için kullanılan *hatun* unvanı kullanılmış²⁷, II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) zamanından itibaren bu unvanın yerini *sultan* almıştır. Kültür ve din anlayışı başta olmak üzere çoklu dinamik etkenin şekillendirdiği sosyo-kültürel yaşam çerçevesinde Osmanlı tarihleri ve arşiv belgelerinde şehzadelerle kıyaslanmayacak derecede bahsi az geçen sultanların kızlarına *hanım sultan*, oğullarına da *bey* denmiştir.

2. Devlet ve Siyasette Gücün Esas Alınması

Neslin devamı için birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan bir bütün olarak yaratılan²⁸ erkek ve kadın, insanlık tarihinin iki temel aktörüdür. Tabiatı itibariyle medenî olan ve en temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında birbirlerine ve diğer insanlara ihtiyaç duyan erkek ve kadın, aile merkezli bir toplum inşa ederek sosyalleşme yoluna gitmiştir. İnsanı toplumsal bir varlık olarak nitelendiren İbn-i Haldun (ö.1406)'un ifadesiyle toplum olarak belli bir mekânda, belli bir düzen içerisinde²⁹ yaşama zorunluluğu hisseden insan, bu düzeni sağlayacak bir otorite arayışına girmiş ve devlet teşekkülünü oluşturmuştur.

Devlet, tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplum hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Siyasî gücün kurumsal şekli olan ve bu özelliği ile evrensel bir nitelik taşıyan devletin mahiyeti, fonksiyonları, yapılanma biçimleri ve ahlakî sınırları toplumun kültürel yapısına göre farklılık göstermiştir. Bu çerçevede devletin kavram olarak taşıdığı anlamın kültüre bağımlı³⁰ olması, toplumların devleti algılayış biçimlerine etki etmiş, hatta kültürel anlamda köklü değişiklikler yaşayan toplumların devlet anlayışları zamanla değişmiştir. Toplumların devleti algılayış biçimleri onların değer ve dünya görüşleri çerçevesinde şekillenmiş, bu da geçmiş yaşanmışlıkları esas alarak toplumun kendine özgü bir siyasî gelenek oluşturmasının yolunu açmıştır.

Müslüman toplumlarda devlet anlayışının hatta tahtın erkek soy çizgisine miras kalması şeklinde bir siyasî geleneğin oluşması noktasında devlet erkekle özdeşleşmiştir. Devlet kelimesinin sözlük anlamı ve tarihî süreç içerisinde siyasî bir kavram olarak kazandığı ilk anlam bu özdeşleşmenin izinin sürüldüğü iki temel veri olmuştur. Bu çerçevede ilk olarak sözlükte “değişmek, nöbetleşe birbiri ardınca gelmek...” anlamlarının yanı sıra “üstün gelmek, zafer kazanmak” anlamlarına da gelen devlet kelimesi, erkek faaliyeti olarak bilinen savaşla ilgili konularda kullanılmıştır. İkinci olarak da, siyasî bir kavram haline gelme sürecinin ilk aşamasında “zafer ve güç³¹” anlamlarını kazanmış, erkeğe atfedilen zafer ve güç ise devlet kavramının iki ana unsuru olmuştur.

²⁵ Haldun Eroğlu, “Şehzade-Osmanlılar'da”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 480.

²⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 107.

²⁷ “Murad Gazi... kızı Nefise Hatun'u Karamanoğlu Ali Bey'le evlendiriyordu.”, Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı 1*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 38. Ayrıca bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi”, *Belleten*, C. XXI, S. 82, Ankara 1957, s. 253-260.

²⁸ Kur'ân-ı Kerim, Nahl, 16/72.

²⁹ Tahsin Görgün, “İbn Haldûn-Görüşleri”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 544.

³⁰ Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 235.

³¹ Bkz. Davutoğlu, *agm*, s. 234-235.

Orta Asya Türk kültürünü İslam medeniyeti ile birleştirerek kendine mahsus bir sosyo-kültürel yapı oluşturan Osmanlı toplumunda da zafer ve güç erkekle özdeşleşmiş, bu da tahtın erkek soy çizgisine miras kalmasının haklı bir gerekçesi olmuştur. Erkeğin güç ile ilişkilendirilmesi, toplumunun erkek ve kadın algısından kaynaklanmış, bu algı çerçevesinde güç ile ilişkilendirilen erkek, sosyal ve siyasal şartların zorlayıcı etkisiyle tahtın varisi olarak ön plana çıkmış, güzellik ve zarafet ile ilişkilendirilen kadın ise doğal olarak geri planda kalmıştır.

“Toplumun işlerini üzerine alma, yürütme, insan topluluklarını yönetme sanatı” şeklinde tanımlanan³² siyaset de güçle ilişkilendirilmiş hatta siyasetin güçle olan yakın ilişkisinden dolayı mutlak otorite sahibi olan idarecinin kanunları uygulama ve düzeni sağlama noktasında idealden sapmaması için adalet prensibine sürekli vurgu yapılmıştır.³³ Yaygın tabiriyle din ve dünya mesalihinin temin edilmesi amacına matuf olan siyasette bu amaca hizmet edecek yöneticinin³⁴ güçlü bir orduya ve hazineye ihtiyaç duyması siyasetin güçle ilişkilendirilmesinin temelini oluşturmuştur. Nitekim devleti ordunun, orduyu da hazinenin ayakta tuttuğunu düstur edinen ve siyasette nizâm-ı âlem söylemini merkeze alan Osmanlı Devleti’nde de kaçınılmaz bir şekilde güç esas alınmış, bu da saltanat verasetinde ilk planda güç ve otorite ile özdeşleşen erkeklerin/şehzadelerin hak sahibi olmasının, ikinci planda da XVII. yüzyılın başlarına kadar saltanat veraseti hakkında kesin bir kaidenin olmaması sebebiyle askere komuta eden veya asker tarafından desteklenen güçlü şehzadenin tahta çıkmasının yolunu açmıştır.

3. Osmanlı Saltanat Verasetinde Gücün Esas Alınması

Güç merkezli Osmanlı saltanat veraseti söz konusu olduğunda hep erkekler/şehzadeler bağlamında değerlendirmeler yapılmaktadır. Oysa saltanat verasetinin önce padişah evladı olma ortak paydasına sahip olan şehzadeler ve sultanlar bağlamında sonra da şehzadeler bağlamında değerlendirilmesi konunun etraflı bir şekilde ele alınması açısından son derece önemlidir.

3.1. Şehzade-Sultan Bağlamında Gücün Esas Alınması

Türklerde devlet ve ordunun temeli kabul edilen aileyi şekillendiren ve bu çerçevede evlendikten sonra kocasının soyuna yazılan kızı ve onun çocuklarını saltanatta hak iddia etmeyecek bir konum ve statüde değerlendiren Orta Asya Türk kültürünü Selçuklular’dan devralan ve bu kültürel değeri İslam’ın kadına bakışı şeklinde yorumlanan din anlayışıyla harmanlayan Osmanlı Devleti’nde sultanlar şehzadelerden farklı tutulmuşlardır. Basit bir cinsiyet ayrımı şeklinde görülen şehzade-sultan ayrımının sebebini, kültürel ve dinî değerlerin şekillendirdiği ileriye yönelik rol ve statü farklılığında aramak, bu algı biçiminin yanlışlığını ortaya koyma açısından birincil önem taşımaktadır.

³² Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 294.

³³ II. Mehmed dönemi müverrihlerinden Tursun Beg (ö. 1491’den sonra) *Tarih-i Ebü'l-Feth* isimli eserinde “İnsan, medenî bi’t-tab’, yani tabiatı icabı cemiyet halinde yaşar” dedikten (Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, Ankara 1958, s. 125) sonra mutlak bir otoritenin gerekliliği ve bu otoritenin suistimaline karşı adalet prensibinin zorunluluğu üzerinde durmaktadır. Ona göre adaletsiz ülke ayakta kalmaz. Adalet insanlar arasında düzenin ve devletin temelidir. Nizam-ı âlem için Allah’ın müeyyed kıldığı ve güç verdiği mutlak otorite sahibi padişah insanlara adl göstermeli, hizmet edenlerin hakkını bilmeli, memleketin genişliğine bakarak raiyyetin emlakine tama’ etmemeli, zulme uğramışlara adaletle yetişmelidir. (Halil İnalçık, “Osmanlı Pâdişahi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 4, Ankara 1958, s. 75) Padişah sırf kendi ihtirasını tatmine çalışarak hazine ve asker ile kazancını ve kuvvetini artırmamalı, iyi bir siyasetle bu hazineyi dağıtmalı, asker sayesinde düzeni korumalı ve İslam dinini müdafaa etmelidir. (İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 126)

³⁴ Köse, agm, s. 295.

Asırlar boyunca çoklu belirleyicilerin etkisiyle şekillenen Osmanlı toplumsal hafızasında erkek ve kadın olmaya dair tutum ve davranışlar, erkek ve kadının ileriye yönelik rol ve statüsünü belirlemiştir. Bu noktada güç ve otorite ile özdeşleşen erkek algısı çerçevesinde geleceğin padişahı olarak görülen şehzadeler ile güzellik ve zarafetle özdeşleşen kadın algısı çerçevesinde eş ve anne olarak değerlendirilen sultanların rol ve statüleri kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Osmanlı toplumunda eş ve anne olarak saygın bir statü kazanan ve bu statü sebebiyle aile bağlamında değerlendirilen sultanların öznel konum ve statüleri erk ve otoriteyi temsil eden şehzadelere göre silikleşmiş, bu da onların şehzadelere göre statü ve değer kaybı yaşadıkları şeklinde yorumlanmıştır. Ancak güç ve erk motifli sosyal ve siyasal hayatta nadiren yer alan sultanlar, kendileriyle aynı rolü paylaşan diğer kadınlar gibi aile ortamı içinde toplumun yeni fertlerini sosyal ve kültürel yaşamın kodlarıyla şekillendirdikleri için toplumun temel birimi olan aileden başlayarak sosyal hayatın genelini gizli ama güçlü etkileriyle kendi renklerine boyamayı başarmışlardır.

Çoklu sosyo-kültürel etkenin ve sosyo-kültürel yaşamı anlamlı hale getiren inanç sisteminin şekillendirdiği Osmanlı siyasal geleneğinde şehzadeler, *devlet-i ebed-müddet* şeklinde formüle edilen siyasî ve içtimaî yapının sürekliliğinin sembolü olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde hem gücün ve zaferin hem de devletin ve toplumun bekasını sağlayan padişahın sonra ikinci temel unsur olarak görülen şehzadelerin statüleri hiç kimseyle kıyaslanmayacak ölçüde önem kazanmıştır. Hatta devlet ve toplum düzeninin devamını sağlayan iki temel unsurdan birine işaret eden şehzade kavramı, bu özelliği ile statü göstergesi olan bir unvan mahiyeti almıştır.

Orta Asya Türk kültürünün mirasçısı olan Osmanlı toplumunda evlendikten sonra kocasının ailesine dâhil olan ve baba malından payını çeyiz olarak alan sultanların öznel konum ve statüleri şehzadelere göre silik olsa da haremde diğer kadınlara göre oldukça belirgindir. Saray kadınlarının en yüksek derecelisi olan ve padişahın zevceleri sayılan kadınların sultanlar gibi giyinmesi³⁵ ve padişahın yalnız sultanları sofrasına kabul etmesi³⁶ sultanların harem kadınları arasındaki yüksek mevkiine işaret etmektedir. Hakeza şehzade ve sultanların doğumunu tebrik için saraya davet edilen evli sultanların sadrazam başta olmak üzere ileri gelen devlet ricalinin ve şeyhülislâmın ailelerinden oldukça farklı bir muameleye tabi tutulmaları da saray dışına çıkmış sultanların teşrifattaki üstün yerini gözler önüne sermektedir. Bu merasimde lohusayı tebrik için gelen davetlilerin kadını selamlayıp örtüsünü öpmeleri ve sedir üzerine oturmalarına karşılık sultanların sedirde oturmayıp yatağın karşısındaki yüksek mevkie yerleşmeleri derecelerinin yüksekliğini³⁷ göstermektedir. Haremde yapılan Kurban Bayramı merasiminde padişahı karşılamak için yaş itibarıyla büyük ve küçük sultanların, hanım sultanların sağ tarafa dizilmelerine karşılık kadınların ve ikballerin sol tarafa dizilmeleri, tebrik merasimi bittikten sonra padişahın hemşiresini, kızlarını, hanım sultanları ve son olarak haremelerini³⁸ nazik sözlerle taltif etmesi³⁹ de sultanların üstün statülerine delalet

³⁵ “Elbise kopçaları elmadan olup yenleri dışından kürk kaplı idi. Kürk dirseğe kadar devam eder; alınlarından kıyafetlerinin alamet-i farikası olarak saç kümesi bulunurdu; başlarını ve omuzlarını Kışmir şalı ile örterlerdi”, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 149.

³⁶ “Padişah, kadınlarını arzu ettiği zaman geceleri nöbetle kabul ederdi; yemekten evvel davet ederse kadın ayrı bir sofrada yemek yerdi”, Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 149.

³⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts., s. 54; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 168.

³⁸ Göktürkler tarafından dikilen ve Türk kültür tarihi açısından son derece önem taşıyan Orhun Kitabeleri’nden Köl Tigin anıtının kuzey yüzünde bulunan “(KT-K 9) ... annem hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim ve bunca hayatta kalanlar cariye olacaktı. ” ifadeleri, kadınlar arasındaki kan ve yaşa dayalı sıralamaya dikkat çekmektedir. Valide sultanın başı çektiği Osmanlı haremde de aynı sıralamanın gözetilmesi bu kültürel değerlerin korunduğuna işaret etmektedir.

etmektedir. Ancak bütün bunlar hanedanın haremdeki en yüksek temsilcisi ve harem hiyerarşisinin en yetkili kişisi olan valide sultanın⁴⁰ anne olarak konum ve statüsünün önüne geçememektedir.

Chalcocondyles'in "Osmanlıların kız kardeşlerine olan dostluklarının azlığı, annelerine olan saygılarının büyüklüğü ile genelde ters orantılıdır"⁴¹ şeklinde ifade ettiği bu durum, kadının Osmanlı toplumunda anne olarak tanımlanması ve bu vasıfla değer yüklü bir anlam kazanmasıyla ilgilidir. Anne olarak aile bağlamında değerlendirilen ve dinin etkisiyle cennetle ilişkilendirilen kadının toplumsal statüsü, saray merkeze alındığında da hanım olmaktan ziyade anne olmak şeklinde tezahür etmiştir. Öyle ki padişahla münasebette bulunan cariyeler/ikballer ancak gebe kaldıklarında kadınlığa geçirilmiş, bu vesileyle kendilerine kürk giydirilmiş ve şahıslarına ayrı bir daire tahsis olunarak hizmetlerine cariyeler tayin edilmiştir⁴². Anne olmanın bu üstün vasfı padişah annelerini de haremde bir numarası haline getirmiştir. Bu çerçevede III. Murad (1574-1595)'ın, haremi Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşıttırması üzerine ölen padişahın kadınları, kızları ve belli başlı cariyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi⁴³, tahta çıkan padişahın Eski Saray'da bulunan annesinin Valide Alayı⁴⁴ denilen bir törenle Topkapı Sarayı'na nakledilmesi valide sultana verilen değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

3.2. Şehzadeler Bağlamında Gücün Esas Alınması

Beylikten devlet olma sürecinde (1300-1389) Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları'ndan veliaht gözüyle bakılan şehzadeye gazanın devam ettiği en mühim uc sancağın verilmesi geleneğini devralan hatta bir uc beyliği olarak Anadolu Selçukluları'nın bu anlamda siyasî varisi⁴⁵ olduklarını düşünen Osmanlıların en mühim askerî kuvvetleri uca bulunduğu için uca sahip olan şehzadenin askerinin desteğiyle fiilen en kuvvetli şehzade konumunda olması onu tahta diğerlerinden daha çok yaklaştırmıştır. Bu süreçte saltanata intikalde bütün şehzadelerin hak sahibi olmalarına rağmen en mühim uc bölgenin büyük oğula, merkezî bölgenin yani bey sancağının⁴⁶ da küçük oğla tahsisi büyük şehzadeleri imtiyazlı hale getirmiştir. Zira genişleme ve savunma amacına matuf olarak uclarda merkezden daha fazla asker bulunması, bu bölgeleri hareketli ve etkin kılmış, bu da büyük şehzadelere askerî tecrübe kazanma ve kendilerini ispat etme imkânı sağlamıştır. Nitekim Osman Gazi'nin vefatı üzerine Orhan Bey'e "Bu vilayet senin hakkındır... Babamızın duası ve himmeti seninledir. Onun içindir ki kendi zamanında askeri sana koşturmuşur."⁴⁷ diyerek babalarının sağlığında ağabeyine asker koşulmasını saltanat alameti sayan Alâeddin Paşa, tahtı ağabeyine bırakmıştır. Hakeza

³⁹ Ali Seydi Bey, *age*, s. 36-37. Ayrıca bkz. *Age*, s. 55, 149.

⁴⁰ Ali Akyıldız, "Vâlîde Sultan", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 494.

⁴¹ A. D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Türkçesi: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 132.

⁴² Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 148.

⁴³ Çağatay Uluçay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 62.

⁴⁴ Valide Alayı hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 154-156.

⁴⁵ Ahmedî (ö. 1412-13) ve Şükrullah (ö. 1464'den sonra) gibi ilk dönem Osmanlı müellifleri Osman Bey (1302-1324) veya Ertuğrul Bey'e (ö. 1281-82 ?), beyliğin Selçuklu sultanı tarafından tevcih olduğunu veya Osman Bey'in son Selçuklu sultanına halef seçildiğini iddia ederler. Bu iddiada, bir taraftan Timur, diğer taraftan da Mısır Memlükleri karşısında Anadolu'da Osmanlı varlığını meşru gösterme gayreti görülür. Esas itibarıyla bu görüş, hilafet ve velayet müessesesine dayanır. Otoritesini halifeden almış sayılan Selçuklu sultanı bu otoriteyi emaret şeklinde uc beyi Osman Bey veya Ertuğrul Bey'e tevcih etmiştir. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, Ankara 1959, s. 77.

⁴⁶ "Orhan Gazi, İznik alınca Bursa'yı oğlu Murad Gazi'ye verdi, adını Bey Sancağı koydu. Bursa sancağına Bey Sancağı demelerine sebep budur.", Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, Haz. Mehmet Altay Köymen, C. I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 81.

⁴⁷ Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, *Tevârîh-i Âli-i Osman (Osmanlı Tarihleri I)*, Düz. Çiftçiöğlü N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, s. 115; Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, s. 74.

Rumeli’de sancakbeyliği yapan tek Osmanlı şehzadesi olarak tarihe geçen Süleyman Paşa (ö. 1357 ?) da ucta yaptığı fetihlerle kudret kazanmış ancak Süleyman Paşa’nın erken ölümü tahta geçmesine engel olmuştur. Süleyman Paşa’nın görevini üstlenen Şehzade Murad da Orhan Bey ölünce uc kuvvetlerinin komutanı olarak kardeşlerini bertaraf etmeye muvaffak olmuştur. Yine I. Murad⁴⁸’ın büyük oğlu Şehzade Bayezid⁴⁹ daha babasının sağlığında büyük bir askerî nüfuz ve şöhret kazanmış, bu çerçevede Kosova Meydan Muharebesi’nden önce toplanan harp meclisinde babası ilk sözü ona vermiş⁵⁰ ve Rumeli’deki Türk ilerlemesi için bir kırılma noktası olan bu savaşın kazanılmasında Bayezid’in büyük katkıları olmuştur. 1373’de Şehzade Savcı’nın Rumeli’de isyan etmesi şehzadelerin bundan sonra daima Anadolu’daki eski beylik merkezlerine tayin edilmelerine sebep olmuş ve Bayezid’in Kütahya uc beyliğine tayini ile başlayan bu süreçte I. Mehmed, II. Murad (1421-1444, 1446-1451) ve II. Mehmed büyük oğullarını şark işleri dolayısıyla önem kazanan Amasya uc beyliğine tayin etmişlerdir.⁵¹

Devletten Devlet-i Âl-i Osman olma sürecinin (1389-1481) başlangıcında Timurular’dan ağır bir darbe alan Osmanlılar için yeniden toparlanma aşamasında saltanat verasetini belirleyen en temel esas yine güç olmuş fakat bu güç, devletin uçlarda bulunan en mühim askerî kuvvetlerinin başında bulunarak kendini ispat etme ve askerinin desteğini alma şekline dönüşmüştür. Timur Osmanlı hâkimiyetine giren Anadolu beylerine topraklarını iade ettikten sonra geriye kalan bölgeleri şehzadeler arasında paylaşarak merkezî otoriteyi ortadan kaldırmış, bu da saltanat üzerinde hak iddia eden şehzadelerin taht kavgalarına sebebiyet vermiştir. Bu çerçevede İsa Çelebi Mehmed Çelebi tarafından, Emir Süleyman da Musa Çelebi tarafından bertaraf edilmiştir. Kardeşlerini bertaraf ederek taht için savaşan son iki şehzadeden Mehmed Çelebi, Musa Çelebi’nin kontrolü altında bulunan Edirne’ye geldiği vakit şehir halkı kendisine “*Biz sana şimdi hisarı vermeziz. İnşallah Teâlâ biri birinizle buluşup, bir yana olup, devlet her kangının başında ise hisar dahi bilâ-minnet anındır.*”⁵² diyerek savaşı kazanan güçlü şehzadenin yanında olduklarını ifade etmişlerdir. Edirne halkının Mehmed Çelebi’ye verdiği cevap, savaşı ve gücü taht için bir karakter ve dayanıklılık ölçüsü kabul ettiklerinin göstergesi olmuştur.

Yeniden siyasî istikrarı sağlama ve sonrasında Anadolu beylikleri üzerinde tekrar hâkimiyet kurma çabalarına sahne olan bu dönem, hem devletten Devlet-i Âl-i Osman olma sürecinde hem de Devlet-i Âl-i Osman’dan cihan devleti olma sürecinde (1481-1574) fiilî olarak güçlü şehzadenin tahta geçmesi esasına dayanan saltanat anlayışının ve veraset usulünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Nitekim II. Mehmed zamanında İstanbul’un fethi ve Anadolu beyliklerinin ilhakıyla bölgesinde en önemli siyasî güç haline gelen ve kendini “*devlet-i ebed-müddet*” şeklinde tanımlayan Osmanlı Devleti’nin siyasî varlığının sonsuza

⁴⁸ Süleyman Paşa, uc beyliğini Rumeli’ye nakletmiş ve burada yaptığı geniş fütuhatla ikinci bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştır. I. Murad ağır basan uçlar karşısında merkezî otoritesini kuvvetlendirmek için Rumeli Beylerbeyliği’ne lalası Şahin’i atayarak en ileri ucta yarı bağımsız hareket eden Evrenuz Bey’i onun emrine vermiş ve şahsına bağlı bir yeniçeri kuvveti teşkil etmiştir. 1373 Savcı İsyanı her şeye rağmen uc kuvvetlerinin hala ağır bastığını göstermektedir. I. Murad zamanında başlayan merkezileşme hareketleri I. Bayezid zamanında hızlanmış, saray teşkilatında, idarî ve malî usullerde, kapı-kulu sisteminin kuvvetlenmesinde kendini gösteren bu gelişme sayesinde Osmanlı beyi bir uc beyi (Sâhibü’l-Ucât) olmaktan çıkarak mutlak otorite sahibi bir sultan haline gelmiştir. Bkz. İnalçık, , “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ”, s. 89.

⁴⁹ Germiyanoglu Süleyman Çelebi’nin kızı ile evlenen ve hanımının çeyizi olarak Osmanlılar’a bırakılan topraklara sancakbeyi tayin edilen Şehzade Bayezid, Osmanlılar’ın doğu sınırını muhafaza ve gözetim ile görevlendirilmiştir. Bkz. Halil İnalçık, “Bayezid I”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 231-232.

⁵⁰ İnalçık, , “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ”, s. 88.

⁵¹ İnalçık, , “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ”, s. 85.

⁵² Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957, s. 508-509.

kadar devam etmesi için en güçlü şehzadenin tahta çıkması ve kardeşlerini öldürmesi kanunlaştırılmıştır.

XVII. asır başlarında saltanat verasetinde ekberiyet usulünün getirilmesine kadar Osmanlı Devleti'nde bütün şehzadelerin tahtın eşit varisi oldukları ancak uc sancağa atanma gibi fiilî bazı emarelerin, yaş ve askerî tecrübenin, asker ve devlet erkânının desteğinin bu eşitliği bozarak bazı şehzadeleri diğerlerinden siyasî ve askerî anlamda daha güçlü kıldığı ve cülusta etkili olduğu bilinmektedir. Türk-Moğol kültürünün hakanlık, İslam medeniyetinin halifelik, Roma'nın da imparatorluk⁵³ anlayışını alarak dünya hâkimiyeti idealine ulaşan ve bu ideali “*nizâm-ı âlem*” ifadesiyle sembolize eden II. Mehmed'in “*hâkimiyet-i mutlaka*⁵⁴” ilkesini gerçekleştirmek için kardeş katli uygulamasını kanunlaştırması, cülustan sonra şehzadelerin veraset hakkını kesin bir kurala bağlayarak netlik sağlamış ama cülustan öncesi için aynı netliği sağlamamıştır. Şehzadelerden birinin padişah olmasına rağmen diğer şehzadelerin taht üzerindeki veraset hakkının devam etmesi, ülkenin siyasî birliğini tehlikeye soktuğu için Osmanlı Devleti'ni âleme düzen verecek yegâne güç, Osmanlı padişahlarını da bu bağlamda “*padişah-ı âlem-penah*” yani âlemin sığınağı olarak gören II. Mehmed, “*لا ارحام بين الملوك*”⁵⁵ düsturunu prensip edinerek cemiyetin selameti için fert feda edilir düşüncesiyle kanunnâmesine kardeş katli maddesini koymuş ancak saltanat verasetine bir açıklık getirmemiştir. Teşrifat ve teşkilata ait birçok maddeyi kapsayan kanunnâme⁵⁶ saltanat veraseti hakkında sessiz kalmış⁵⁷ ve “*ahvâl-i saltanata nizam*” verdiğini⁵⁸ ifade eden II. Mehmed taht verasetine bir açıklık getirmeyerek bütün oğullarını saltanatın eşit varisi kılmıştır. Son tahlilde hâkimiyetin şehzadelerin tümüne ait bir mefhum olması ve bu anlayışın doğal bir sonucu olarak saltanat verasetini düzenleyen herhangi bir kanun veya kaidenin bulunmaması saltanatın sahibini Allah tayin eder inancını hâkim kılmış, sonucu da belirleyen savaş veya güç olmuştur. Bütün bu veriler ışığında II. Mehmed'in kanunnâmenin elkab örnekleri kısmında “*Ve oğlum şehzadeye hüküm yazılmak lâzım gelse böyle yazıla: ... vâris-i mülk-i Süleymânî... oğlum*

⁵³ Halil İnalçık, “Mehmed II”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 405.

⁵⁴ Cem Sultan'ın (ö.1495) isyan etmesi üzerine “Padişahlık mertebesini babadan kalma para ve pul imişcesine ortaklaşa bölünür sanıp, Tanrı'nın gölgesi olabilmenin gereği *teklif* ve padişahlığın gerçeği de *essizlik* idüğünden gafil olan cahiller” ifadeleriyle dile getirilen husus, mutlak hâkimiyet anlayışını yansıtmaktadır. Bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt'te-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 193.

⁵⁵ Cem Sultan halası Selçuk Sultan vasıtasıyla II. Beyezid'e ülkeyi paylaşma teklifinde bulunmuştur. Selçuk Sultan'ın “Rumeli topraklarıyla yetinip Anadolu ülkesini, illerini ona bağışlayasın” teklifi, II. Bayezid tarafından “hükümdarlar arasında merhamet olmaz” ifadeleriyle reddedilmiştir. Bkz. Hoca Sadettin Efendi, *age*, s. 195-196; Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 29-30. Emecen “Kaynaklarda rastlansa da böyle bir teklifin yapılmış olma ihtimali zayıftır. Herhalde Cem Sultan ağabeyinin saltanatını kabul etmek karşılığında kendisine Anadolu taraflarında serbest hareket edebileceği bir idarî bölge talep etmiş olmalıdır.” ifadeleriyle bu teklifin Osmanlı hâkimiyet anlayışına ters düştüğünü zimnen söylemektedir. Bkz. Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları I*, s. 21.

Şehzade Cem'in ülke topraklarını paylaşma teklifine benzer bir teklif de I. Selim (1512-1520)'in tahta cülusunun akabinde Şehzade Ahmed tarafından yapılmıştır. Şehzade Ahmed, I. Selim'e babalarının ölümü sebebiyle bir taziye mektubu göndermiş ve ülke topraklarından miras hakkını istemiştir. Miras hakkı olarak önce Anadolu topraklarını sonra da sadece Karaman'ı isteyen Şehzade Ahmed'in bu talebi, I. Selim tarafından hiçbir surette kabul edilemez bulunmuştur. Bkz. Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 5, 10.

⁵⁶ Kanunnâme üç baba ayrılmıştır. Birinci babda önce vezîriâzam, şeyhülislam, sultan hocası ve vezirler arasındaki meratip, sonra da resmi bir toplantıda devlet erkânının mertebesi ve yerleri ile divandaki mertebeler zikredilmiştir. İkinci babda divan, hasoda ve diğer saray hizmetlileri, bayramlaşma merasimi, sefer esnasında riayet olunacak meratip ve hizmetler ile hazine hakkındaki maddeler yer almıştır. Üçüncü babda ise dirliklere dâhil bulunan cerimeler, has, tumar ve salyane, tekaütlük, defterdarlar ve kadınların alacakları aidat ve resimler, ulûfe ve çeşitli büyük memurlara ve hanedan azasına yazılan yazılarda kullanılacak unvanlar gösterilmiştir. Bkz. İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, s. 112-113.

⁵⁷ Ali Seydi Bey, *age*, s. 180.

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, “Fâtih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33, İstanbul 1982, s. 41.

Sultan Cem..⁵⁹ şeklinde verdiği açıklamayı esas alarak Cem'i Bayezid'e tercih ettiği iddiaları, Osmanlı veraset sisteminin doğası düşünüldüğünde anlamsız kalmaktadır. Zira taht verasetinin güçlü olan şehzadeye ait olduğu bir rejimde, II. Mehmed'in yerine aday göstermesi⁶⁰ makul değildir. Nitekim II. Mehmed 1473 yılında Şehzade Cem'i yerine nâip bırakarak Akkoyunlu seferine çıkmıştır. Cepheden asılsız yenilgi haberlerinin hatta padişahın öldüğü söylentilerinin merkeze ulaşması üzerine bazı devlet erkânı Rumeli muhafazası için Edirne'ye gönderilen Şehzade Cem'e hükümdarlık yetkilerini almayı önermişlerdir. Ancak II. Mehmed İstanbul'a döner dönmez bu olaya adı karışan Süleyman Bey ile Nasuh Bey'i idam ettirerek⁶¹ saltanat veraseti noktasında kanunnâmesinin gereğini yerine getirmiştir.

Merkeziyetçi bir yönetim sağlamak adına eski nüfuzlu ailelerin ve uç beylerinin etkisini kırarak emirlerine mutlak surette bağlı kalan kul tairesini ve kapıkulu ordusunu yönetim ve orduda hâkim kılan II. Mehmed, bu uygulamasıyla yeni bir güç odağı meydana getirmiştir. II. Mehmed'in ölümü üzerine İstanbul'a ulaşmayı ve hazineye el koymayı tahta çıkmanın şartı kabul eden devlet erkânı arasında taraftarı oldukları şehzadeyi padişah yapmak için bir yarış başlamıştır. Bu çerçevede Bayezid ve Cem'e padişahın ölüm haberini ileten birer elçi gönderilmiş ancak Cem'e giden elçinin yolu kesilmiştir.⁶² Dahası Cem'e olan meyli dolayısıyla padişahın ölümünü gizli tutarak Cem'in bir an önce İstanbul'a ulaşmasını arzulayan Vezîriâzam Karamanî Mehmed Paşa, ölüm haberinin duyulması üzerine Cem aleyhine tahrik edilen asker tarafından öldürülmüş ve yerine İshak Paşa getirilmiştir. Bu suretle Cem'i destekleyen devlet erkânı Bayezid'i destekleyen devlet erkânı⁶³ tarafından bertaraf edilmiş ve Bayezid İstanbul'a gelinceye kadar oğlu Korkut vekâleten tahta oturtulmuştur. İstanbul'a ilk ulaşan ve hazineye el koyan şehzadeyi belirleme noktasında devlet erkânının ve askerinin etkili olması, askerî yetenek ve tecrübeye dayalı güçlü şehzadenin tahta çıkması yerine güç odaklarının desteklediği güçlü şehzadenin tahta çıkmasının yolunu açmıştır. Zira Cem'in babasına daha çok benzediği, mücadeleci bir karaktere sahip olduğu ve askerî yeteneğini ispatladığı, Bayezid'in ise daha sakin tabiatlı olduğu, askerî yetenek ve tecrübesinin daha az olduğu bilinen bir gerçektir.⁶⁴

II. Bayezid'in üç şehzadesinin daha babalarının sağlığında hiçbir hakka ve kanuna dayanmadan güçlerine ve merkezdeki taraftarlarının çokluğuna itimat ederek tahtı ele geçirmek için fiilî teşebbüste bulunmaları ve nihayet II. Bayezid'in tahtını küçük oğlu Selim'e bırakmaya mecbur kalması⁶⁵ da güç odaklarının etkisini göstermektedir. Selim, ilk planda devlet erkânının çoğunun ve bazı Rumeli beylerinin desteklediği ağabeyi Ahmed'i yeniçerilerin desteğini alarak bertaraf etmiştir. Ahmed daha II. Bayezid'in sağlığında harekete geçerek Üsküdar'a kadar gelmiş, yeniçerilerin müdahalesi üzerine tekrar Konya'ya çekilerek burada padişahlığını ilan etmiştir. Kendisine "*Sultân-ı selâtîn-i zemân Sultân Ahmed Hân*"

⁵⁹ Özcan, agm, s. 50

⁶⁰ Emecen, *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları I*, s. 18.

⁶¹ İnalcık, "Mehmed II", s. 402, Alderson, *age*, s. 94.

⁶² Karamanî Mehmed Paşa'nın Şehzade Cem'e gönderdiği elçi Şehzade Bayezid'in damadı olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yakalanmıştır. Bkz. Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 16.

⁶³ Vezîriâzam Karamanî Mehmed Paşa'nın Cem'e taraftar olduğu, buna karşılık İstanbul Muhafızı İshak Paşa ile Bayezid'in damatları Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ve Yeniçeri Ağası Kasım'ın Bayezid'i destekledikleri bilinmektedir. Bkz. Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 235.

⁶⁴ Tansel, Zinkeisen'den yaptığı alıntıyla Cem'in "kabiliyetli bir delikanlı olmasına rağmen zevk ve safa içinde yumuşadığını, bu sebeple de başlamış olduğu mücadeleyi silah zoruyla devam ettirebilecek bir karaktere malik olmadığını" ifade etmiş ve bu hususta eleştirilmiştir. Bkz. Hikmet Yavuz Ercan, (Kitap Tanıtımı), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6, Ankara 1966, s. 550.

⁶⁵ Ali Seydi Bey, *age*, s. 181.

diyen⁶⁶ Şehzade Ahmed'i istemeyen yeniçeriler, devlet erkânı ve padişah üzerinde etkili olmuşlar, “*kul kande ise ben dahi kula tâbiim, her kimi isterlerse serasker olsun*” ve bu hanedana karşı isyan edenler te'dip olunsun emrini veren II. Bayezid'e isteklerini kabul ettirmişler⁶⁷, bu suretle de Şehzade Selim'e tahtın yolunu açmışlardır. Yeniçerilerin desteğini alarak durumu lehine çeviren Şehzade Selim'i istemeyen devlet erkânı bu sefer Şehzade Korkut'a padişah olmak istiyorsa acele İstanbul'a gelmesi ve yeniçerilere başvurması yolunda haberler göndermişlerdir. Dedesi II. Mehmed'in ölümü üzerine babası İstanbul'a gelinceye kadar ona vekâlet eden ve bu esnada yeniçerilere oldukça cömert davranan Şehzade Korkut da yeniçerilerin kendisine yardım edebileceği ümidi ile İstanbul'a gelerek doğruca “Yeniçeri Mescidi”ne gitmiştir. Dağıttığı paralar ile bazı yeniçerilerin desteğini alan hatta yeniçerilerin aşırı saygısına mazhar olan Şehzade Korkut bütün bunlara rağmen amacına ulaşamamış, yeniçeriler saltanatın Selim'e verileceğini kendisine bildirmişlerdir.⁶⁸ Dolayısıyla Şehzade Selim'i padişahlığa taşıyan bu süreçte en etkin güç odağı yeniçeriler olmuş, padişah ve devlet erkânı yeniçerilerin isteğini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

4. Osmanlı Saltanat Verasetinde Kadın Soy Çizgisinin Iskat Edilmesi

Osmanlı toplumunda eş ve anne olarak aile bağlamında değerlendirilen bu açıdan da korunması gereken bir değer özelliği kazanan kadınların/sultanların siyasî arenada belirleyici vasfı, güç ve otoriteyi temsil eden erkekler/şehzadeler karşısında zayıflık olmuştur. Şehzade-sultan bağlamında ele alınan ve erkeği güç ile kadını da zayıflıkla ilişkilendiren hatta güç ve otoriteyi temsil etmediği düşünülen erkekleri bile kadınlıkla ilişkilendiren⁶⁹ bu algı biçiminin şekillenmesinde sosyo-kültürel değerler ve inanç sistemi en etkin iki belirleyici olmuştur. Osmanlı siyasî geleneğinin başka bir ifadeyle saltanat verasetinin şekillenmesinde de etkin olan çoklu belirleyiciler arasında geçmişten devralınan kültürel miras ile İslamiyet'in algılanma ve yorumlanma biçimi olan din anlayışı iki dinamik unsur olarak ön plana çıkmıştır. Çalışmanın makale boyutunu aşması endişesiyle bu bölümde gelenek üzerinde durulacak din anlayışı sonuçta kısaca değerlendirilecektir.

4.1. Orta Asya'dan Getirilen Miras: Gelenek

Genelde Selçuklu özelde de Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasî anlamda varisi olan Osmanlı Devleti'nde de kuruluş aşamasından itibaren kadın soy çizgisine tahtın miras

⁶⁶ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 3.

⁶⁷ Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 294-296.

⁶⁸ Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasî Hayatı*, s. 297-298.

⁶⁹ Padişahların idaresi altındaki toprakları nikâhlı hanımları mesabesinde gören ve erkeklik nişanını taşıyan kimselerin ona yapılan saldırıya tahammül edemeyeceğine hükmeden I. Selim, Çaldıran Savaşı öncesinde Osmanlı ordusu Safevî topraklarına girdiği halde kendisinden eser görünmeyen Şah İsmail (1501-1524)'e gönderdiği mektupta “*Eğer bundan sonra da daha önceki gibi gizlenirsen erlik adı sana haramdır. Miğfer yerine mi'cer (başörtüsü), zirh yerine çâder (çarşaf) giyip serdarlık ve şahlık sevdasından vazgeçsin*” diyerek onu kadınlıkla ilişkilendirmiştir. Bkz. Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 230-231; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 1992, s. 64.

I. Süleyman (1520-1566) da Alman seferinde (1532) karşısına çıkamayan Habsburg kardeşlere yani Alman imparatoru Şarlken (1519-1556) ile Avusturya arşidükü Ferdinand'a gönderdiği mektupta “*Bu kadar zaman erlik davasın eder, merd-i meydanım dersin, şimdide değin kaç kere üzerine geldim, mülküne dilediğim gibi tasarruf ettim. Ne senden ne de karındaşımdan nam ve nişan yok. Size saltanat ve erlik davası haramdır. Askerinden belki avretinden dahi utanmaza mısın? Belki avrette gayret var, sende yoktur. Er isen meydana gelisin... Yoksa meydanı arslandan hâlî buldukça tilki gibi fırsatla şikar almayı erlik sanma. Bu kere dahi meydana gelmezsen avretler gibi iğ ve çıkırcık alıp padişahlık tacın uzanmayasın ve erlik adın diline getirmeyesin.*” diyerek onları kadınlıkla ilişkilendirmiştir. Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, C. I, İstanbul 1283, s. 171.

kalmaması veya kadınların tahta geçememesi⁷⁰ şeklinde tezahür eden siyasî gelenek, sefer ve zafer merkezli bir anlatım tarzını benimseyen klasik Osmanlı tarihlerinde kadınların ikinci planda yer almasını mahremiyet bağlamının dışında yorumlama açısından oldukça önemli bir veridir. Bu siyasî geleneğin bir uzantısı da Karaman, Candar ve Dulkadir gibi farklı Türkmen hanedanlarına mensup sultanlarla veya Bulgar, Sırp ve Bizans gibi farklı etnik kökene sahip prenseslerle yapılan evliliklerde çeyiz olarak verilen topraklar⁷¹ hariç, bu beylikler veya devletler üzerinde hak iddia etmenin⁷² veya daha sonraki fetihleri haklı çıkarmanın dolaylı gerekçesi olmayacak⁷³ şekilde kadınların siyasî mirastan mahrum bırakılmalarında kendini göstermektedir. Hanedana mensup kadınların taht ve ülke toprakları üzerinde hak sahibi olmamalarını kendi kültür ve medeniyetleri açısından değerlendirerek bu durumun açıklamasını İslam hukukunda ve siyasî gelenekte aramak yerine “büyük bir ihtimalle İslâm’da kadınların erkeklere göre ikincil bir konumda bulunmalarındandır⁷⁴” şeklinde ifade eden Batılı⁷⁵ tarihçiler -kadınların geleneksel statüleri bakımından- doğru bir tespit üzerinden yanlış bir sebep-sonuç ilişkisi kurmuşlardır.⁷⁶

Orta Asya Türk kültürü ile İslâm medeniyetinin harmanlanmasından oluşan aynı dinî ve kültürel değerleri paylaşan Türkmen hanedanlarında tahtın kadın soy çizgisine miras kalmamasında etkin olan en önemli sosyo-kültürel unsur Türk aile yapısıdır. Türk aile yapısının anlaşılması açısından sıfır noktası kabul edilen Göktürkler ve onların da kökenlerini oluşturan Hunlar üzerinde yapılan araştırmalar, benzer kültür özelliklerine sahip olan bu toplumların aradan yüzlerce yıl geçmesine rağmen kültürel varlıklarını sürdürdüklerini ve Hunlardan başlayan bu kültürel sürekliliğin, Göktürkler vasıtasıyla Selçuklu ve Osmanlı

⁷⁰ Batı medeniyetine mensup farklı kültürlerde erkek varisin bulunmadığı durumlarda tahtın kadın soy çizgisine miras kalması oldukça sık rastlanan bir durumdur. “Macar kraliçesine de haziranın 25’inde taç giydirmişler”, K. Mikes, *Türkiye Mektupları II*, Maarif Matbaası, Ankara 1945, s. 197.

⁷¹ “Karamanoğlu Alâüddin Bey’in topraklarını istila etmesinden korkan” Germiyanolu “Şah Çelebi, kızını Osmanlı hükümdarının oğlu II. Bayezid’e” vermek istemiş ve “kızının çeyizi olarak da baş şehri Kütahya ile beraber Tavşanlı, Emed, Simav ve Gediz’i” Osmanlılara bırakmıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara 1998, s. 60.

⁷² Macar kralı II. Lajos’un geride bir varis bırakmadan Mohaç’ta hayatını kaybetmesiyle Habsburglar’ın müdahil olduğu yeni bir veraset meselesi ortaya çıkmıştır. Habsburg İmparatorluğu’nun Avusturya ve Bohemya taraflarının idaresini üstlenmiş olan Ferdinand, kız kardeşinin II. Lajos ile evliliği dolayısıyla Macar tahtı üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. Bkz Emecen, *İmparatorluk Çağı’nın Osmanlı Sultanları I*, s. 122.

1733’te Leh kralı II. August ölünce, Avrupa devletleri yeni kralın seçimine müdahale etmiş ve 1733-1738 yılları arasında Lehistan’da bir veraset savaşı yaşanmıştır. Bu veraset savaşına yönelik K. Mikes’in yaptığı değerlendirmeler, Batı kültüründe kadın soy çizgisinin devlet üzerinde hak iddia etmesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “Kral seçiminin Lehistan’da sessiz geçmesi mümkün değildir. O tahtın şimdi iki istekli var: biri ölen kralın oğlu, öteki de Stanislas (Fransa kralının kayınpederi). İmparatorla Moskof çarlığı birinciden yana olacaklar, Fransa kralı da ikincinin tarafını tutacağı benziyor, çünkü kralın kızıyla bir arada yatıyor, yardım yazıfesidir.”, Mikes, *Türkiye Mektupları II*, s. 73.

⁷³ Alderson, *age*, s. 146.

⁷⁴ Alderson, *age*, s. 147.

⁷⁵ 1717-1718’de İstanbul’da bulunan İngiliz elçisinin eşi Lady Montagu, yazdığı mektuplarla Türk sosyal hayatına dair önemli şahitlikler ve değerlendirmelerde bulunmuş, kendince üstün gördüğü kültür ve medeniyeti çerçevesinde Türk kadınlarının konum ve statüsünü şu şekilde anlatmıştır: “Türk kadınlarının fikir sahibi, nazik ve bizler kadar hür olduklarına itimat edersiniz.”, “Burada kadınlar diğer ülkelerde olduğundan daha hür ve serbest olarak...”. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts., s. 132-133.

⁷⁶ Türk-İslam medeniyetinde kadının konum ve statüsünü eleştiren Batılılar kendi kültür ve medeniyet tarihlerinde kadının konum ve statüsünü dikkate almamaktadırlar. Bu bağlamda şu alıntı yeterince bilgi vermektedir: “On sekizinci yüzyıl sonlarında İngiltere’de kocalar, karılarını, boyunlarına taktıkları bir iple pazara götürüp satarlardı. Bu yıllarda gazetelere de “Büyük fırsat, kaçırılmaz kelepik” diye ilanlar verirdi. Bu devrede kadının kıymeti hakkında şu misal verilir: Londra’da bir zengin gazeteye şöyle bir ilan verir: “Atım kayboldu, bulana beş İngiliz lirası.” Aynı adam birkaç gün sonra karısı için şu ilanı verir: “Karım kayboldu, bulana beş şilin.”, Bkz. Ali Seydi Bey, *age*, s. 197. Batı kültür medeniyetinde kadının statüsü ve konumu hakkında bkz. *Age*, s. 193-197.

devletlerinin nüvesini oluşturan Oğuz ve Türkmen kitlelerine kadar ulaştığını ortaya koymaktadır⁷⁷.

Tarih boyunca arka arkaya kurulan Türk devletleri, Türk siyasî hayatında istikrarın bulunmadığını, başka bir ifade ile Türk siyasî hayatında zirve ve çöküşlerin olduğunu tarihî verilerle gözler önüne sermektedir. Ancak Türk siyasî hayatında bulunmayan bu istikrar, Türk toplum hayatında vardır ve bu sayede bir Türk devleti yıkılırken, Türk töresinin canlı ve dinamik tuttuğu Türk toplumu yeni bir Türk devleti kurarak bu toplumsal istikrarın devamını sağlamıştır. Yerleşmiş ve köklü değerlere sahip olan ve bu değerler bütününe *töre* adını veren eski Türk toplumu, “*il (devlet) gider töre kalır*”⁷⁸ sözü ile siyasî sarsıntı ve çöküntü dönemlerinde bile toplumu yaşatabilecek ve ayakta tutabilecek ilkeler ve kurallar ihtiva eden⁷⁹ Türk töresinin⁸⁰ canlılığını ve sürekliliğini ifade etmiştir. Bu kültürel sürekliliğin devam etmesini ve Türk kültür kodlarının yeni nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmasını sağlayan en temel unsur ise aile kurumu olmuştur.

Eski Türk toplumunda ilk ve en önemli sosyal birlik olması ve sosyal yapının çekirdeğini oluşturması bakımından aile ve aile sisteminin esasları, siyasî ve sosyal anlamda kurumsal yapılanmaya ve bireysel davranışlara yön veren bir mahiyet arz etmektedir. Bu bakımdan aileyi, devletin dayandığı iki temel sosyal birlikten biri olarak⁸¹ nitelendiren Kafesoğlu ile Türk devlet anlayışının köklerini aile ile aileden daha büyük olan boy ve köy düzenlerinde arayan ve bu düşüncüyü “*aileden imparatorluğa*”⁸² şeklinde formüle eden Ögel, ailenin Türk devlet yapısını anlama açısından önemine vurgu yapmışlardır.

Türk devlet yapısını anlayabilmek için Türk ailesinden hareket etme gerekliliğinin ortaya konulması, Türk ailesi hakkında ileri sürülen aile tipolojilerine dikkat çekmiştir. Batı’da üretilmiş pedagojik, sosyolojik ve antropolojik teoriler ve hazır şablonlar ışığında Türk ailesini açıklamaya ve yorumlamaya çalışan⁸³ tezler⁸⁴, farklı Türk topluluklarında pederşâhî⁸⁵, pederî⁸⁶

⁷⁷ Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ed. Ezel Elverdi, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, C. 1, Ankara 1992, s. 35.

⁷⁸ “*El kaldı töre kalmaz=Vilâyet kalır, görenek kalmaz (Vilâyet terk edilir, âdet terk edilmez)*”, Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugât-it-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Ankara 1992, 25; Kaşgarlı Mahmud, *age*, C. III, s. 221.

⁷⁹ Salim Koca, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaler”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 55-56.

⁸⁰ D’ohsson Osmanlı zamanında örf ve âdet şeklinde isimlendirilen töre için “*Türkler an’anelerine çok bağlıdır. “Âdet” dedikleri şeye asla bozulamaz bir kanun olarak riayet ederler.*” ve “*Türkiye, aynı zamanda bir örf ve âdet imparatorluğudur. Hükümdar bile bu kaidelerin dışına çıkamaz; o zaten başkalarına ahlâk ve fazilet örneği olmak ve milletin bütün örf ve âdetlerine herkesten önce harfiyyen riayet etmek mecburiyetindedir.*” değerlendirmelerini yapmaktadır. Bkz. M. de M. D’ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts., s. 191, 196.

⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1999, s. 227, 229.

⁸² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982, s. XI, XIII.

⁸³ *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 1, Ankara 1992, s. 14.

⁸⁴ Bkz. Mehmet Eröz, Ali Güler, *Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1998, s. 4-12; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Türklerde Aile İçtimaiyatı”, *Aile Yazıları I Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. I, Ankara 1991, s. 12-17.

⁸⁵ Bu aile tipinde “*kadınların hiçbir söz hakkı olmayıp, hısımlık baba soyunu izlemektedir. Kadın erkeğin atalarının dinine bağlanmıştır ve din atalar kültürüdür. Dinî ibadetlerinin yürütülmesi, aile işlerinin ve mal varlığının idaresi aile başkanına ait haklardır.*”, Eröz-Güler, *age*, s. 3.

⁸⁶ Bu tip ailede baba söz sahibi olmakla birlikte, annenin de aile işlerinde fikri alınmaktadır. Pederşâhî aile tipindeki astığı astık, kestiği kestik erkeğin yerini, burada aile reisi olan erkek almıştır. Miras ve hısımlık iki başlıdır; yani hem baba hem de anne soyunu takip eder. Bkz. Eröz-Güler, *age*, s. 3. Pederşâhî ailede, babanın eşi ve çocukları üzerinde sultaya dayanan bir hakkı varken, pederî ailede velâyet esasına dayalı demokratik bir hakkı vardır. Bkz. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Sad. Yalçın Tokar, Tokar Yayınları, İstanbul 2007, s. 252; Kafesoğlu, *age*, s. 228.

ve mâderşâhî⁸⁷ aile tiplerinin görüldüğünü iddia etmektedirler. Bunların aksine tarihî verilere dayanarak kendi teori ve kavramlarını üreten ve bu çerçevede Türk ailesini tahlile tabi tutan Ziya Gökalp, F. Grenard'ın Türk ailesinin pederşâhî; G. Richard'ın Türk ailesinin Yakutlar'da mâderşâhî, Kırgızlar'da pederşâhî, Altay Türkleri'nde ise bu ikisinin arasında bir tip olduğu yolundaki fikirlerini reddederek hiçbir Türk kavminde, Türk ailesinin pederşâhî bir şekil almadığını⁸⁸ ifade etmektedir. Bahaeddin Ögel ise Türk siyasi geleneğinin erkek soy çizgisine dayalı olmasını açıklayan bir tespitte bulunarak Türkler'de mâderşâhî ailenin⁸⁹ en ufak bir izine bile rastlanmadığını vurgulamaktadır⁹⁰. Bu çerçevede toplumun çekirdeğini oluşturan aile, baba, oğul ve torunlardan ibaret kabul edilmekte ve evlenip giden kızlar ile onların çocukları aileden sayılmamaktadır⁹¹.

Eski Türkler'de kız evlendikten sonra koca evinin üyesi olmakta, “kocasının soyuna” yazılan kızın babası, gelin alma esnasında, kızı üzerindeki “velâyet” yani “babalık hakkını” dahi damadına vermektedir. Çeyizini alarak koca evine giden ve koca evinin kütüğüne yazılan kızın, baba malından kendisine düşen pay, çeyiz olarak verildiği için bundan sonra -yaygın olarak- baba malından miras hakkı bulunmamaktadır. Dede Korkut'ta, “oğlı olan evermiş, kıızı olan köçürmüş” şeklinde net çizgilerle belirtilen bu durum, kızın payının çeyiz olarak oğlan evine göçürülmesini⁹² ifade etmektedir. Kız evi tarafından verilen ve yeni kurulan ailenin ihtiyaçlarını karşılaması için bir nevi yardım olarak görülen çeyiz, bir prestij ve onur meselesi şeklinde telakki edilmiş ve kız ailesinin durumuna göre “hayvan sürüleri, yardımcı insanlar, kızlar, yengeler” tarzında oldukça geniş içerikli bir hal almıştır⁹³.

Siyasî ve kültürel anlamda Orta Asya Türk geleneğini Anadolu'ya taşıyan Selçuklular'ın halefî olan Osmanlılar, siyasî geleneğin şekillenmesinde etkili olan bu aile yapısını aynen muhafaza etmişler ve evlendirilerek aileden çıkarılan⁹⁴ sultanların baba malından paylarını çeyiz⁹⁵ olarak vermişlerdir. Farklı dönemlerde farklı içeriğe sahip olan çeyiz, genellikle yatak şilteleri, yorgan ve yüz yastıkları, tabak ve sofraya takımları, leğen ve ibrik gibi ev eşyaları, kıymetli kumaşlar, kürkler, yüzük, gerdanlık, küpe, kemer ve toka gibi ziynet eşyaları, giysiler, sultanın hizmetini görecek cariyeler⁹⁶ hatta yalı ve köşklerden oluşmakta, dolayısıyla ülke

⁸⁷ Mâderşâhî ailede “Soy, ana tarafından. Bu ailenin içinde yalnız ana yönünden olan akrabalar vardır. Çocuk, anasının totemine mirasçı olur. Çocuğun babasıyla hiçbir toplumsal akrabalığı yoktur. Çocuğun velisi dayısıdır. Ananın velisi de odur. Dayının mirası kendi oğluna kalmaz, yeğenine kalır.” Gökalp, *age*, s. 249.

⁸⁸ Gökalp, *age*, s. 261.

⁸⁹ Ögel'e göre Hunlar'da “baba ailesi”, Moğollar'da ise “ana ailesi” egemendir. Buna göre “Wuhuan Moğolları'nda, oğlan evlendikten sonra kız evine gider ve ilk çocuk doğuncaya kadar kayınbabasına hizmet ederdi. Buna karşılık kayınbaba da damada ev ve mal verir; böylece kızı ile damadının yuvalarını kurardı.” Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 237-238.

⁹⁰ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 237.

⁹¹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 245.

⁹² Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 248, 250, 258, 263, 264.

⁹³ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 259, 264, 265.

⁹⁴ II. Murad'ın “Veziri Halil Paşa'ya “Halil! Kızım cihazladum; çıkardum. İmdi dilerin kim oğlum Sultan Mehmed'i dahi everem.” ifadesinde sultanların çeyizleriyle aileden çıkarılmaları net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Bkz. Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *age*, s. 188.

⁹⁵ Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile evlenen Mengüçük Meliki Behram Şah'ın kızı Selçuk Sultan'ın çeyizinde şunlar bulunmaktadır: “Mücevherli taçlar, amberli halhallar, kıymetli yüzük ve bilezikler, sırma ve mücevherle işlemeli gelin takımları, nefis elbiseler, altın nallı rahvan esterler, saba rüzgârı gibi yürüyen atlar, sayısız mal ve altınlarla dağlar gibi eşya yükleri hazırlandı.” Bkz. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)*, Çev. M. Nuri Gencosman, Notlar İlave Eden: F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s. 72.

⁹⁶ XIX. yüzyılın ikinci yarısında kübera ve ricalin kerimeleri için hazırladıkları çeyizin bir listesini veren ve bunun bir servet ve kudret göstergesi olarak kabul edilmesine dikkat çeken Abdülaziz Bey, kübera ve ricalden daha fazla servet ve kudrete sahip olan Osmanlı padişahlarının sultanlar için hazırladığı çeyiz hakkında bir fikir vermektedir.

toprakları bu paylaşımın dışında tutulmaktadır. Osmanlı tarihinde bunun tek istisnası Âşıkpaşazâde tarihinde “Kızumuza birkaç para hisar verelüm cihazına duta, diyerek Kütahiyeye, Simav, Eğrigöz ve Davşanlı’yı kızına cihaz verdi.”⁹⁷ şeklinde ifade edilen ve bazı siyasî endişeler sebebiyle Osmanlı Devleti’ne çeyiz olarak verilen Germiyan topraklarıdır.⁹⁸ Toprak konusunda baba hakkından ziyade kılıç hakkını esas alan Osmanlı padişahları gelin olarak verdikleri sultanların çeyizlerini şanlarına yakışır tarzda hazırlamakla kalmamış, gelin olarak aldıkları sultanların çeyizlerini şanlarına yakışır bulmadıkları durumlarda bizzat kendileri çeyiz hazırlamışlardır. II. Murad oğlu II. Mehmed’e Dulkadiroğlu Süleyman Bey’in kızı Sittî Mükrim Hatun’u gelin olarak almış, Edirne’ye getirilen gelinin çeyizini gören II. Murad “Benüm türemde bu degüldür ve hem azdur” diyerek padişahlara layık bir çeyiz hazırlatmış ve gelinin çeyizine eklemiştir⁹⁹.

Eski Türk töresine göre evlendikten sonra kocası ile kocasının ailesine bağlanan ve baba evi ile sevgiden başka bir bağı kalmayan kızın “adı, koca adı” ile anılmakta, kızın çocukları da bu bağlamda değerlendirilmektedir. Anne tarafının sembolü ve adeta bir temsilcisi olarak görülen dayı, karşı aileden, teyze de aile dışından telakki edilmektedir¹⁰⁰. Siyasî açıdan oldukça önemli olan bu kültürel değeri de olduğu gibi muhafaza eden Osmanlı padişahları, hem kendi dayıları ve dedelerini hem de babalarının diğer kadınları vasıtasıyla dolaylı yoldan akrabaları olan şahısları karşı hanedan ve karşı beylik/devlet şeklinde değerlendirmeyi kuruluş ve yükselme döneminde devletin fetih politikasını şekillendiren siyasî bir düstur olarak kabul etmişlerdir. Nitekim I. Selim, annesi Ayşe Hatun¹⁰¹ tarafından dedesi olan ve Trabzon’da sancakbeyi iken yazdığı mektuplarda akrabalık bağına ifade eden hitaplarda¹⁰² bulunduğu dedesi Dulkadiroğlu Alâüddeve üzerine yürümekte hiç tereddüt göstermemiş, siyasî anlamda bir tehdit unsuru olmaya başlayan karşı hanedana mensup dedesini ortadan kaldırarak beyliğini Osmanlı Devleti’ne katmıştır (1515).

Bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz., Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 114-119. III. Ahmed’in kızı Fatma Sultan’ın çeyizinin, “ellerde taşınan kıymetli eşyalar müstesna, 55 katur ve sayısı yazılmayan arabalara” yüklenmesi de bu bilgileri daha net hale getirmektedir. Bkz. Çağatay Uluçay, “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV*, Baha Matbaası, İstanbul 1958, s. 137.

1835-1839 yılları arasında Türk ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak görev yapan ve bu esnada II. Mahmud’un kızı Mihrimah Sultan’ın 1836 yılında yapılan düğününe şahit olan Helmut Von Moltke de, sultanın çeyizi hakkında şu bilgileri vermektedir: “... kıymetli kumaş denklere yüklü 40 katur, bunun arkasından şallar, halılar, ipeklî elbiseler ve bunun gibi şeyler dolu 20 kadar araba, nihayet başlarının üstünde büyük gümüş tepsilerle 160 hamal geçti. Bu tepsilerin en öndekinden cildi altın ve inci süslü muhteşem bir Kur’an vardı, sonra büyük gümüş sandalyeler mangallar, mücevher dolu çekmeceler ve kutular, altın kuş kafesleri ve Allah bilir daha ne takımlar geliyordu.” Bkz. Helmut Von Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 65.

⁹⁷ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *age*, s. 129.

⁹⁸ Çeyiz olarak verilen toprakların bir örneğini Bizans-Ceneviz akrabalığında da görmek mümkündür. Bizans İmparatoru V. Paleologos kız kardeşi Maria’nın çeyizi olarak Bizans yönetiminde bulunan Midilli adasını Cenevizli Francesco Gattilusio’ya vermiş ve Cenevizliler’in ada üzerindeki egemenliği 1462’ye kadar devam etmiştir. Bkz. Wilhelm Von Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 571-572.

⁹⁹ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *age*, s. 189. Bu evlilik hakkında ayrıca bkz. Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 133-134, 163-164.

¹⁰⁰ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 249, 250, 254.

¹⁰¹ Halil Ethem Bey ve Franz Babinger’e göre I. Selim’in annesi Ayşe Hatun, Tayyip Gökbilgin’e göre ise Gülbahar Hatundur. Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 21-23. I. Selim’in annesinin Ayşe Hatun olduğunu XVI. yüzyıl tarihçilerinden Cenâbî açık bir şekilde zikretmiş, bu çerçevede bazı kaynaklarda I. Selim’in annesinin Gülbahar bint Abdüssamed olarak gösterilmesi bir yakıştırmadan ibaret kalmıştır. Bkz. Feridun M. Emecen, “Selim I”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 407.

¹⁰² Celâl-zâde Mustafa, *age*, s. 605.

Osmanlı tarihinde evlilik vasıtasıyla kurulan akrabalık ilişkilerinde karşı hanedan ve karşı beylik/devlet anlayışının örnekleri torun-dede/yeğen-dayı ilişkisinden ziyade damat-kayınpeder/enişte-kayınbirader ilişkisinde görülmektedir. Mesela, Osmanlı Devleti ile Macar Krallığı arasında sıkışık kalarak bu zor durumdan siyasî bir evlilik yoluyla kurtulmayı düşünen Sırp despotu Brankoviç, kızı Mara'yı II. Murad'a eş olarak vermiş¹⁰³ fakat bu evlilikten umduğunu bulamamıştır. Zira II. Murad bu evlilikten üç yıl sonra 1438 yılında Sırbistan üzerine sefere çıkarak Boraç, Transilvanya, İzvornik, Serebrenica ve en önemlisi de 1439 yılında Sırp'ların son başkenti ve savunma hattı olan Semendire'yi alarak kuzey Sırbistan'ı fethetmiştir¹⁰⁴. Dahası II. Murad'ın ölümünden sonra Sırbistan'a giden ve kardeşiyle Sırbistan tahtı için mücadele eden Mara'nın ülkesinin fethini II. Mehmed tamamlayarak babasının yarım bıraktığı işi bitirmiştir. Yine Şah İsmâil, kızını II. Bayezid'in büyük oğlu Murad'la evlendirmekle Osmanlı Devleti'nin saltanat çizgisinde bazı haklar elde etmeyi ümit etmiş fakat umduğunu bulamamıştır.¹⁰⁵

Ignatius Mouradgea D'Ohsson, William Eton ve Joseph von Hammer-Purgstall¹⁰⁶ gibi bazı Batılı tarihçiler, taht üzerinde hak sahibi olan erkek evlat sayısını sınırlandırmak için sultanların erkek çocuklarının göbeklerinin kesilmeyerek (dügümlenerek) ölüme terk edildiklerini iddia etmektedirler.¹⁰⁷ Bu iddia her şeyden önce kadın soy çizgisine tahtın miras kalmaması şeklinde bir siyasî geleneğe sahip olan Osmanlı Devleti'nde beylerin hukukî ve fiilî anlamda taht üzerinde herhangi bir hakkının olmadığı gerçeğine ters düşmektedir. Anneleri vasıtasıyla hanedana mensup olsalar da statü bakımından hiçbir zaman şehzadelere denk kabul edilmeyen beylerin ve mansıp olarak kendilerinden daha üstün seviyede bulunan babalarının ancak bir teb'a statüsünde olmaları onlara tahtın yolunu kapamıştır. Bu gerçeği yakîn mesabesinde kabul eden Osmanlı yönetim mekanizmasında beyler ve babaları için siyasî çalkantıların yaşandığı dönemlerde uygun fırsatlar yakalandığı halde tahtı ele geçirme bağlamında herhangi bir teşebbüsün yaşanmaması bahsi geçen iddiayı realite bazında çürütmektedir.¹⁰⁸

Fatih Kanunnâmesi'nde beylerin öldürülmesine yönelik en ufak bir imanın bulunmaması, tam tersine devlet hizmetinde görevlendirilmelerine yönelik "*kızlarım evladından olanlara Beylerbeyilik verilmeyip ağır sancaklar verilsin*"¹⁰⁹ hükmünün bulunması da bu iddiayı kanun bazında çürütmektedir. Beylerin siyasî ve hukukî bağlamda haklı bir gerekçe olmadan işkence sayılabilecek bir şekilde öldürüldüğünün iddia edilmesi onların kardeş katli hükmüne dâhil edilmemelerine de tezat teşkil etmektedir. Buradan beylerin siyasî anlamda bir tehdit olarak algılanmadığı sonucu rahatlıkla çıkarılsa da kanunnâme hükmünde beylerin Beylerbeyilik yerine gelirli sancakbeyliği ile görevlendirilmeleri onların bile fitnelerinden çekinildiğine delalet etmektedir. Mesele sonsuza kadar varolması planlanan devletin kudret ve devamlılığı, velf-nimet kabul edilen reayanın¹¹⁰ huzur ve güvenliği olunca sistem önce kadın soy çizgisine

¹⁰³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 413.

¹⁰⁴ Selim Parlaz, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, S. XV, İzmir 2013, s. 73.

¹⁰⁵ Alderson, *age*, s. 42.

¹⁰⁶ J. H. Mordtmann, "Dâmâd", *İA*, C. III, İstanbul 1963, s. 465.

¹⁰⁷ Alderson, *age*, s. 164.

¹⁰⁸ Klasik dönemde Osmanlı hanedanına alternatif bir hanedan arayışı olmasa da Osmanlı veraset sisteminin köklü değişiklikler yaşadığı XVII. yüzyıldan itibaren bu arayışların gündeme geldiği bilinmektedir. Bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul 2001, s. 69-75.

¹⁰⁹ Özcan, *agm*, s. 47.

¹¹⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Sad. Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 94.

tahtın miras kalmaması şeklindeki siyasî geleneği bütün zihinlere yerleştirmiş sonra da en ufak bir sıkıntının yaşanmaması için her türlü tedbiri almıştır. II. Mehmed dönemine kadar başka Türkmen hanedanlarına mensup şehzadelerle evlenen sultanların oğulları karşı hanedana mensup kabul edildikleri için siyasî ve fiilî olarak bir tedbir alma ihtiyacı hissedilmemiştir. II. Mehmed döneminden itibaren Anadolu'da eşit şartlar altında evlilik yapılabilecek hanedan kalmadığı için yüksek rütbeli devlet erkânıyla evlenen sultanların oğulları ise ilk planda normal halk kitlesiyle aynı seviyede değerlendirilmiş sonra da devlet hizmetinde belli kademelerde görevlendirilerek sistem içinde pasivize edilmiştir. İsyân edebilirler endişesiyle üst düzey devlet kademelerinde görevlendirilmeleri Fatih Kanunnâmesi ile yasaklanan beyler ancak kapıcıbaşı veya sancakbeyi olarak görevlendirilirken hanedana mensup olmadıkları için beylerin başka annelerden olma kardeşleri paşa dahi olmuşlardır. Bu şekilde hem beylerin idari görevler vasıtasıyla güç ve kudret kazanmalarının, hem de sultanlar kanalından gelen soy aristokrasinin önü kesilmiştir.

Kavram olarak Osmanlıya yabancı olan soy aristokrasisi, bir taraftan alınan tedbirlerle engellenirken diğer taraftan da doğal yollarla sınırlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak erkekten gelen soy çizgisini etkileyen kısırlık, kadından gelen soy çizgisini de etkilemiştir. İkinci olarak da genelde buluğa erdikten sonra kendilerinden yaşça oldukça büyük devlet erkânıyla evlenen sultanların kocalarının ya siyaseten katledilmeleri ya da evlendikten kısa bir süre sonra hanımını merkezde bırakarak taşradaki görev yerlerine dönmeleri doğum oranını oldukça azaltmıştır. Kuruluş ve yıkılış tarihi itibarıyla altı asrı geçen sürede evlilik akdi yapan 149 sultan toplamda 60 erkek, 55 kız çocuğu dünyaya getirmiştir. II. Selim (1566-1574)'den II. Abdülhamid (1876-1909)'e kadar olan üç asırlık dönemde (1566-1876) ise kısırlık ve doğum oranını azaltan evlilik kuralları daha etkin olmuş, bu çerçevede evlenen 88 sultanın toplamda 21 erkek, 28 kız çocuğu olmuştur.¹¹¹ Sayı az olsa da beylerin hepsi mevcut düzen içerisinde normal hayatlarını sürdürmüş, sultanlardan gelen soy aristokrasisi alınan bazı tedbirlerle ve doğal yollarla sınırlandırılırken beylerin doğumuna ve doğduktan sonra yaşamlarına yönelik herhangi bir engelleme ve sınırlandırma yapılmamıştır.

Devleti tabîî ömre sahip (doğan, gelişen ve ölen) canlı bir varlık gibi değerlendiren bu çerçevede de devletlere ortalama 120 yıl ömür biçen İbn Haldun¹¹², un aksine ömrü ebet ile sınırlandırılan (devlet-i ebed-müddet) Osmanlı Devleti'nin siyasal varlığını ve bütünlüğünü tehdit eden şehzadeler hakkında kardeş katli uygulamasını getirerek sert kararlar alan II. Mehmed, beyler hakkında imtiyaz sayılabilecek kararlar almıştır. Statü olarak normal halk tabakası ile aynı seviyede değerlendirilen beylerin iddia edildiği gibi ölüme terk edilmek yerine devlet hizmetine alınmaları hatta nadiren de olsa şehzade muamelesi görmeleri¹¹³ başlı başına bir imtiyaz iken ağır sancakbeylik ile görevlendirilmeleri imtiyaz üzerine imtiyaz olmuştur. Taht üzerinde hukukî ve fiilî anlamda bir hakları olmasa da devletin siyasal varlığını ve bütünlüğünü tehlikeye sokacak bir isyana teşebbüs edebilirler endişesiyle zayıf bir tehdit olarak algılanan beylerin gelirli sancakbeyliği ile görevlendirilmeleri hem devlet hem de beyler lehine bir uygulama olmuştur. Devlet bu suretle beyleri kontrol altında tutmuş, beyler de daha

¹¹¹ Alderson, *age*, s. 164-165.

¹¹² İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, C. I, İstanbul 2011, s. 393.

¹¹³ I. Selim'in kızı Hatice Sultan ile halazâdesi olma ihtimali kuvvetle muhtemel olan İskender Paşa'nın oğlu Osman-Şâh Bey buna örnek olarak verilebilir. I. Süleyman, hem kendisi hem de babası sultanzâde olduğu için Osman-Şâh Bey'e şehzade muamelesi yapmış, çocuk olmasına rağmen kayd-ı hayat şartıyla Mora, İnebahtı ve Tesalya sancaklarını vermiştir. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Ankara 1989, s. 151-152. Hatta I. Süleyman, geçimsizlikte ısrar ederlerse saltanatı kız kardeşinin oğlu (Mora Sancakbeyi) Osman-Şâh Bey'e vereceğini tehdit makamında oğulları Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid'e bildirmiştir. Bkz. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, Ankara 1998, s. 405-406.

fazla malî imkâna sahip olmuştur. Devleti her şeyin üzerinde tutan ama ferdin menfaatini de gözeten bu kanunnâme hükmüne klasik dönem boyunca riayet edilmiştir.¹¹⁴ Klasik dönemin sembol ismi olması hasebiyle I. Süleyman zamanında kanunnâme hükmüne uygun olarak önce Semendire sonra da toplam 17 yıl kadar görev yaptığı Bosna sancakbeyliği¹¹⁵ ile kaynaklarda bahsi oldukça fazla geçen II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'ın oğlu Hüsrev Bey, gelenek ve hukuk gibi kültürün soyut unsurlarının şekillendirdiği konumu ile somut bir örnek olmuştur. Görev yaptığı süre zarfında hem I. Süleyman'ın bu cephedeki seferlerine iştirak eden¹¹⁶ hem de Bosna bölgesinde yaptığı yeni fetihlerle sancağının sınırlarını genişleten¹¹⁷ Hüsrev Bey gibi pek çok sultanzâde devlete hizmet etmiştir.¹¹⁸

Osmanlı idarî ve askerî sisteminin bozulmaya başladığı, devlet kademlerine atama ve yükseltme esaslarının dikkate alınmadığı XVII. asırdan itibaren ise kanunnâme hilafına uygulamalar yapılmıştır. Burada II. Selim'in kızı Esmâhan (İsmihan) Sultan ile Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Han, üzerinde durulması gereken bir örneklik arz etmektedir. Zira İbrahim Han'ın kendisi kanunnâme hilafına Bosna beylerbeyliğine atanan bir bey¹¹⁹, kendisine nispetle İbrahim Hanzâler olarak anılan ahfadı da II. Mustafa (1695-1703)'nın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan 1703 Edirne Vak'ası'nda Sultan Mustafa'nın hal'i hususunda ittifak eden fakat yerine kimin padişah olacağı noktasında bir kararları olmayan asilerin "*İbrahim Hanzâdeler'den birini padişah yapalım*"¹²⁰ ifadeleriyle Osmanlı tahtının namzetleri olarak tarihe geçmiştir.¹²¹ İbrahim Han'ın beylerbeyi olarak atanması, I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa'nın ahfadından olup Civan Kapıcıbaşı ve Sultanzâde diye şöhret bulan Mehmed Paşa'nın Sultan İbrahim (1640-1648) zamanında bir müddet sadrazamlık yapmasının¹²² yani bir beyin kanunnâme hilafına idarî anlamda en üst mertebede görevlendirilmesinin yanında ikinci planda kalmış ancak İbrahim Han'ın ahfadının isminin Osmanlı tahtı için geçmesi onu ve ahfadını Osmanlı tarihinde özel kılmıştır. Fakat hanedan değişikliği şeklinde planlı bir teşebbüs olarak İbrahim Hanzâdelerden neş'et etmeyen tam tersine Osmanlı saltanat verasetini ilk planda dikkate almayan asiler tarafından ileri sürülen bu

¹¹⁴ Venedik balyoslarına ait olmasa da Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi ve I. Süleyman'ın Nahçıvan seferi hakkında verdiği teferruatlı bilgilerden dolayı Eugenio Alberi tarafından balyos raporları arasına alınan 1553 tarihli anonim bir raporda Halep beylerbeyinin II. Bayezid'in kızlarından birinin oğlu olduğu, "Mehmed" isimli bu beylerbeyinin daha sonra Kahire Beylerbeyliğine atandığı zikredilmektedir. *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa*, Ed. Erhan Afyoncu, Çev. Pınar Gökpar, Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 95, 98. Kaynaklarda genellikle II. Bayezid'in kızlarının isimlerinin açık olarak yazılmaması, sadece "duhter" ifadesinin kullanılması sebebiyle bahsi geçen beyin ve annesinin tespitinde sıkıntı yaşanmaktadır. Çağatay Uluçay'ın yaptığı tespitlere göre II. Bayezid'in Fatma Sultan (Sofu) isimli kızının Mehmed Çelebi isminde bir oğlu bulunmaktadır. (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 26.) Ama Mehmed Çelebi'nin bahsi geçen Halep beylerbeyi olduğuna dair net bilgilere ulaşılamamaktadır. Bosna sancakbeyliği ile özdeşleşen ve kaynaklarda bahsi oldukça fazla geçen II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'ın oğlu Hüsrev Bey örneği varken beylerbeyi olan bir başka beyin isminin kaynaklarda geçmemesi verilen bilgiyi ister istemez ihtiyatla karşılama zorunluluğu doğurmaktadır.

¹¹⁵ M. Tayyib Okiç, "Gazi Hüsrev Bey", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 454.

¹¹⁶ Demirtaş, *agt*, s. 68, 78, 79, 210, 304, 448; Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman X. Defter*, Haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 247-248, 256.

¹¹⁷ Demirtaş, *agt*, s. 387-393.

¹¹⁸ III. Murad zamanında "*Halep valiliğine*" atanan II. Selim'in kızı Esmâhan (İsmihan) Sultan ile Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile "*Kilis sancakbeyliğine tayin*" olunan yine II. Selim'in kızı Gevher Mülük Sultan ile Piyalé Paşa'nın oğlu buna bir örnektir. Bkz. Altınay, *Kadınlar Saltanatı I*, s. 71.

¹¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi (A. RSK), nr. 1481, s. 60.

¹²⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1938, I, vesika nr. 10.

¹²¹ Bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar, İbrahim Hanzâdeler Örneği", XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. C. III. Kısım, Ankara 2002.

¹²² Mordtmann, "Dâmâd", s.465. "*Kara Mustafa Paşa'nın yerine Sultanzade Mehmed Paşa sadrazam oldu (1644). Mehmed Paşa Rasim Paşa hanedanındandı. Validesi sultan olduğu için "Sultanzade" diye şöhret bulmuştu.*", Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı 2*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 29.

düşünce, fiilî ve hukukî bağlamda geçerliliği olmayan bir tekliften öteye geçememiştir. Zira IV. Mehmed (1648-1687)'in oğullarını tahtta görmek istemeyen asiler bu teklifi dile getirirler de bunun uygulanabilirliği noktasında geri adım atarak II. Ahmed (1691-1695)'in on bir yaşındaki oğlu İbrahim üzerinde karar kılmışlardır. Akabinde de müftü Mehmed Efendi'nin IV. Mehmed'i kastederek “*efendimin âkil, kâmil, reşîd, yiğit evladı varken sagîrin hilâfeti câiz değildir*”¹²³ fikrine uyarak IV. Mehmed'in otuz bir yaşındaki diğer oğlu Şehzade Ahmed'in cülusuna karar vermişlerdir. Netice itibariyle teamüle aykırı olan bu teklif, fiilî ve hukukî anlamda geçerli sıhhat şartlarını taşımadığı için Osmanlı saltanat verasetinde fer mesabesinde bile değerlendirilmemiş, İbrahim Hanzâdelerin zenginlik ve gücünün bir ifadesi olmuştur.

Sonuç

Osmanlılar, coğrafi anlamda Orta Asya'dan Küçük Asya'ya uzun bir yolculuk yapan, tarihî anlamda da bu geniş coğrafyada farklı tarihlerde farklı devletler kuran Oğuzların siyasal ve kültürel mirasçısı olmuştur. Tarihî süreç içerisinde pek çok etken tarafından şekillendirilen Orta Asya Türk kültürünün hâkimiyet anlayışı ile İslam dininin imamet/hilafet anlayışını mezcederek eski ile yeniye harmanlayan sentetik ve dinamik bir siyasal geleneği devralan Osmanlılar, temelde kültür ve dinin rengini yansıtan bir saltanat verasetinin uygulayıcısı olmuşlardır. Osmanlılar tarafından uygulanan bu saltanat verasetinin en belirgin vasfı ise tahtın erkek soy çizgisine miras kalması başka bir ifadeyle kadın soy çizgisine miras kalmaması olmuştur.

Osmanlı sultanlarının evlendikten sonra kocasının ailesine dâhil olması ve baba malından hakkını çeyiz olarak alması saltanat verasetinde onların hak ve hukuklarını belirleyen en önemli kültürel değer olmuştur. Türk aile yapısından kaynaklanan ve tahtın kadın soy çizgisine miras kalmaması şeklinde tezahür eden kültürün bu etkisi, dinin hilafeti imametle özdeşleştiren ve bunu net kurallara bağlayan etkisiyle birleşince sultanlar ve onların erkek çocukları fiilen ve hukuken Osmanlı tahtı için talip statüsünde dahi olmamışlardır. Buna rağmen taht için düşük profilli bir tehdit olarak algılanan beyler, uygun kademelerde devlet hizmetine alınarak hem sistem içinde pasivize edilmiş hem de kontrol altına alınmışlardır.

Sultanların anne olarak aile bağlamında değerlendirilmeleri onların gelin oldukları ocakta sultan olmanın ötesinde anne/valide olarak üstün bir statü kazanmalarına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda mesela I. Murad'ın Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile evlenen kızı Melek Hatun ile Candaroğlu İbrahim Bey'in II. Murad ile evlenen kızı Hatice Sultan'ın adı, anne olarak gelin oldukları ocakta anılmış ve anlam kazanmıştır. Bu kültürel anlam ve statü, sosyal gelenekte yaşanan kırılmaların aksine Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir.

II. Mehmed zamanından itibaren Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin siyasî anlamda rakibinin kalmaması sebebiyle eşit şartlarda evlilik yapılabilecek hanedan kalmamış, bu da sultanların yüksek rütbeli devlet erkânıyla evlendirilmesi ve merkezden dışarı çıkarılmaması sonucunu doğurmuştur. Sultanların üst düzey devlet erkânıyla evlenerek merkezde kalmaları ise devletin siyasî ve askerî gücünün zirvede olduğu I. Süleyman döneminde Mihrimah Sultan'ın siyasî kudretinin yöneten sınıf üzerindeki baskın tesiri örneğinde görüldüğü gibi sultanların siyasî erke etki etmesinin önünü açmış ve bu etki her dönemde görülen bir olgu olmuştur.

Genel anlamda devlet ve siyasette gücün esas alınması gücün de erkek ile özdeşleşmesi farklı ataerkil toplumlarda aynı etkiyi yapmıştır. Şöyle ki Türk kültüründe ailenin baba, oğul

¹²³ Silahdâr *age*, s. 177.

ve torunlardan ibaret kabul edilmesi, evlenen kızlar ile onların çocuklarının karşı aileden sayılması anlayışının benzerine Arap kültüründe de rastlanmaktadır. Abbasî halifesi Mansur (754-775) zamanında hilafette hak iddia ederek isyan eden ve bu noktada Hz. Fâtıma (ö. 632)'nin çocukları olma özelliğini ön plana çıkaran Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye (ö. 762)'ye Mansur'un verdiği cevap bu anlayışı net olarak açıklar mahiyettedir. Mansur, Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye'ye yazdığı mektupta ilk olarak Allah'ın kadınları amcalar, babalar ve babadan akrabalar gibi saymadığına sonra da imameti caiz olmayan Hz. Fâtıma'nın velayet hakkının bulunmadığına atıfta bulunarak kadın vasıtasıyla hilafette hak iddia etmenin hukukî bir dayanağının olmadığına dikkat çekmiştir. Hz. Peygamberden sonra Abdulmuttalip oğullarından sadece Hz. Abbas (ö. 653)'in hayatta kaldığına, Hz. Abbas'ın da amcalık yoluyla Hz. Peygamberin varisi olduğuna, dolayısıyla kendilerinin erkek soy çizgisini takiben hilafette hak sahibi olduklarına işaret etmiştir. İslam öncesi geleneksel kültüre dayanan bu değer, İslam sonrasında da siyasal geleneğin şekillenmesine bariz bir etki yapmış, Sünnî literatürde hilafet ile eş anlamlı kullanılan imamet için erkek olma şartının getirilmesi bu noktada Abbasoğullarının elini daha da kuvvetlendirmiştir.

Netice itibariyle Türk ve Arap kültüründe baba tarafından gelen kan bağına esas alan geleneğe istinaden saltanat verasetinin erkek soy çizgisinden gelmesi ve imamet/hilafetin hukukî anlamda bu geleneği destekler mahiyette net kurullarla belirlenmesi Osmanlı tahtının erkek soy çizgisine miras kalması olgusunu kültür ve inanç sistemi boyutunda etkileyen iki önemli faktör olmuştur.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz., Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Akyıldız, Ali, "Vâlide Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 494-499.
- Alderson, A. D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Türkçesi: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts.
- Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı 1-2*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden)*, Çev. M. Nuri Gencosman, Notlar İlave Eden: F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.
- Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman (Osmanlı Tarihleri I)*, Düz. Çiftçiöğlü N. Atsız, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.
- Aydın, M. Akif, "İmâmet-Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 203-207.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. RSK, nr. 1481.
- Bozkurt, Nahide, "Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde -Abbasiler Dönemi- İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye'nin İsyanı", *Dinî Araştırmalar*, C. 5, S. 13, Mayıs-Ağustos 2002, s. 107-118.
- Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

- D'ohsson, M. de M., *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, Çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts.
- Davutoğlu, Ahmet, "Devlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 234-240.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Sad. Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.
- Demirtaş, Funda, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2009.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr*, Tah., Mahmud Abdü'l-Mün'im Uryan, Dâru İhyâi'l-Ulûm, C. 1, Beyrut 1992.
- Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts.
- Emecen, Feridun M., "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar, İbrahimHanzâdeler Örneği", XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. C. III. Kısım, Ankara 2002, s. 1877-1886.
- Emecen, Feridun M., *Fetih ve Kıyamet 1453*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Emecen, Feridun M., *İmparatorluk Çağı'nın Osmanlı Sultanları I*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
- Emecen, Feridun M., "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul 2001, s. 63-76.
- Emecen, Feridun M., "Selîm I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 407-414.
- Ercan, Hikmet Yavuz, (Kitap Tanıtımı), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6, Ankara 1966, s. 547-554.
- Eroğlu, Haldun, "Şehzade-Osmanlılar'da", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 480-483.
- Eröz, Mehmet- Ali Güler, *Türk Ailesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1998.
- Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, Takvimhane-i Âmire, C. I, İstanbul 1274.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Türklerde Aile İçtimaiyatı", *Aile Yazıları I Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. I, Ankara 1991, s. 1-26.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No: 5959.
- Gökâl, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Sad. Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 2007.
- Görgün, Tahsin, "İbn Haldûn-Görüşleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 543-555.

- Heyd, Wilhelm Von, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt't-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, C. I, İstanbul 2011.
- İbn İyâs, *Bedâi'ü 'z-Zuhûr fî Vekâi'i'd-Duhûr*, Yayına Haz. Muhammed Mustafa, C. III, Kahire 1429/2008.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, Sayı: 2, Ankara 1958, s. 102-126.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı Pâdişahı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, Sayı: 4, Ankara 1958, s. 68-79.
- İnalcık, Halil, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 14, Sayı: 1, Ankara 1959, s. 69-94.
- İnalcık, Halil, "Bayezid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 231-234.
- İnalcık, Halil, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 2003, s. 395-407.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugât-it-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, III, Ankara 1992.
- Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman X. Defter*, Haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Koca, Salim, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002, s. 51-57.
- Köse, Hızır Murat, "Siyaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 294-299.
- Kramers, J. H., "Sultan", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1961, s. 24-28.
- Kur'ân-ı Kerim.
- Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts.
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1957.
- Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, Haz. Mehmet Altay Köymen, C. I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Mikes, K., *Türkiye Mektupları II*, Maarif Matbaası, Ankara 1945.
- Moltke, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

- Mordtmann, J. H., "Dâmâd", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1963, s. 465.
- Okiç, M. Tayyib, "Gazi Hüsrev Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 453-454.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982.
- Özcan, Abdülkadir, "Fâtiḥ'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33, İstanbul 1982, s. 7-56.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Ankara 1989.
- Öztürk, Mustafa, "Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 495-496.
- Parlaz, Selim, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, Sayı XV, İzmir 2013, s. 57-89.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, C. I, İstanbul 1283.
- Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 1, Ankara 1992, s. 13-28.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.
- Tansel, Selâhattin, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.
- Tansel, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.
- Topal, Mehmet, *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu, İstanbul 1938, I, vesika nr. 10.
- Turan, Şerafettin, "Bayezid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 234-238.
- Türkdoğan, Orhan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ed. Ezel Elverdi, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, C. 1, Ankara 1992, s. 29-66.
- Uğur, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 1992.
- Uluçay, Çağatay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- Uluçay, Çağatay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV*, Baha Matbaası, İstanbul 1958, s. 135-165.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, “Çelebi Sultan Mehmed’in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi”, *Bellekten*, C. XXI, S. 82, Ankara 1957, s. 253-260.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I-II, Ankara 1998.
- Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa*, Ed. Erhan Afyoncu, Çev. Pınar Gökpar, Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.